

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

İki Medeniyet, Tek Hüzün: El-Hansâ ve Bâkî'nin Mersiyelerinde Kültürel ve Tematik Yansımalar

Two Civilizations, One Grief: Cultural And Thematic Reflections In The Marsiyas Of Al-Khansâ' And Bâkî

Neslihan Karadeniz Boz* - Ahmet Çitil**

Abstract: The elegy (mersiye), with roots extending deep into human history, has evolved from unstructured expressions of grief into an independent poetic genre in response to death and loss. As a fundamental poetic element in both Arabic and Turkish literatures, this genre has preserved its essential character across centuries while masterfully reflecting the psycho-social context of its era, regardless of its cultural origin. This study aims to identify how cultural differences are reflected in poetic expression and reveal the universal dimensions of the elegy genre by comparing the elegiac works of two significant poets from different centuries and cultures: al-Khansâ' (d. 24/645) and Bâkî (d. 1600). The primary research question explores how common themes are treated in both poets' works and what cultural dynamics underlie these treatments. The elegies in al-Khansâ's Dîwân and Bâkî's elegy for Sultan Süleyman the Magnificent were examined using comparative literary methodology, with text analysis techniques applied to six fundamental themes: opening conventions, praise styles, the texture of pain-sorrow-grief, battle descriptions and heroism, religious reflections, and closing techniques. The analysis reveals that al-Khansâ' employs an emotional and passionate style directly addressing tears, while Bâkî adopts a more philosophical and mature opening discussing the transience of the world. In praise sections, al-Khansâ' focuses on her brothers' individual heroism, whereas Bâkî emphasizes Sultan Süleyman's statesmanship and Islamic services. Significant differences emerge in the use of religious elements; while Islamic motifs remain limited in al-Khansâ's poetry, Bâkî's elegy is thoroughly interwoven with Islamic beliefs and concepts. In conclusion, this study demonstrates that while universal grief in the face of death generates similar emotional responses across cultures, the modes of expression are shaped by cultural, religious, and social contexts. The most significant contribution of this research to the literature lies in

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı.
PhD Student, Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0016-6153>
ilanihay888@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı.
PhD Student, Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric.

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4749-1700>
ar.ahmetcitil@gmail.com

Cite as/ Atıf: Karadeniz Boz, N. & Çitil, A. (2025). İki medeniyet, tek hüzün: El-Hansâ ve Bâkî'nin mersiyelerinde kültürel ve tematik yansımalar. *Turkish Studies - Religion*, 20(3), 831-855.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.86746>

Received/Geliş: 05 August/Ağustos 2025

Accepted/Kabul: 25 September/Eylül 2025

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2025

Checked by plagiarism software

presenting a cross-cultural comparative analysis of the elegiac tradition and revealing the universal dimensions of this genre.

Structured Abstract: This study aims to comparatively examine the elegies (marsiyas) of two prominent poets from different centuries and cultures: al-Khansā' (d. 24/645) from Arabic literature and Bâkî (d. 1600) from Turkish literature. The primary research question focuses on how common themes are addressed in the elegies of these two poets from different civilizations and how cultural differences are reflected in poetic expression. The necessity of revealing the poetic dimension of different cultures' responses to death, the common sorrow of humanity, constitutes the fundamental motivation for this study. The elegy, rooted in human history as an artistic expression of grief in the face of death, has found its place as a universal literary genre in every culture. This study aims to reveal how two different civilizations express this universal pain and the cultural, religious, and social dynamics behind these forms of expression.

Studies on elegies have generally been evaluated within a single literary tradition, with comparative studies remaining limited. In Arabic literature, the elegy developed from lamentations sung by women at funeral ceremonies during the Jāhiliyya period into an independent genre. While Shawqī Dayf examines elegies in three main sections: weeping (an-nadb), praise (at-ta'bīn), and patience (aṣ-ṣabr), Mustafa İsen in Turkish literature classifies elegies as complaints about the world and fate, praise, and prayer. This study fills an important gap in the literature by comparatively addressing both traditions' understanding of elegy and comparing how two different cultures express common human emotions. Furthermore, al-Khansā' being a mukhaḍram poet who lived through both Jāhiliyya and Islamic periods, and Bâkî living during the brightest period of Islamic civilization, provides a unique opportunity to examine the influence of religious beliefs on the elegy tradition.

This study employs the comparative literature method. The population and sample of the research consist of elegies in al-Khansā''s Dīwān and Bâkî's elegy written for Sultan Süleyman the Magnificent. Text analysis technique was used as the data collection method, identifying common themes in both poets' elegies and comparing their treatment methods. The themes determined for analysis are: ways of beginning elegies, styles of praise, texture of pain-sorrow-grief, war descriptions and heroism theme, reflection of religious beliefs, and ways of concluding elegies. These themes were selected because they are commonly found in both Arabic and Turkish elegy traditions and most clearly reflect cultural differences. Texts were examined in their original languages, with Turkish translations provided where necessary.

The findings reveal both similarities and significant differences in the two poets' elegies. In the opening styles, al-Khansā' directly addresses her tears using an emotional and passionate style, while Bâkî begins more philosophically and maturely by discussing the transience of the world. In praise sections, both poets enumerate the virtues of the deceased, but al-Khansā' focuses on her brothers' personal heroism while Bâkî emphasizes Sultan Süleyman's statesmanship and service to Islam. In the theme of pain and sorrow, both poets share their grief with natural elements, skillfully using personification and simile. In war descriptions, al-Khansā' details tribal wars and desire for revenge, while Bâkî views war as jihad and preservation of the state. The most significant difference appears in the reflection of religious beliefs: Islamic elements are limited in al-Khansā''s poems, while Bâkî's elegy is filled with Islamic beliefs and concepts. In concluding styles, al-Khansā' ends with themes of patience and consolation, while Bâkî completes his elegy with a prayer section.

This study demonstrates that universal grief in the face of death leads to similar emotional responses across different cultures, but the forms of expression of these responses are shaped by cultural, religious, and social context. The similarities in al-Khansā''s and Bâkî's elegies reflect humanity's common emotional heritage, while the differences reveal the characteristics of the period and culture in which each poet lived. The most important contribution of this study is presenting a cross-cultural comparative analysis of the elegy tradition and revealing the universal dimensions of this genre. Researchers are recommended to conduct more comprehensive studies comparing elegy traditions of different cultures and especially to examine the relationship between modern period elegies and classical tradition. Additionally, applying such comparative studies to other literary genres will contribute to a better understanding of intercultural literary interactions.

Keywords: Arabic Literature, Turkish Literature, Comparative Literature, Elegy, al-Khansā', Bâkî, Cultural Reflections

Öz: Kökleri insanlık tarihinin derinliklerine uzanan mersiye, ölüm ve kayıp karşısında kaleme alınan bir nazım türü olarak, zamanla kurlsız söylemlerden sıyrılıp müstakil bir şiir türü haline gelmiştir. Arap ve Türk edebiyatlarının temel poetik unsurlarından biri olan bu tür, özünü yüzyıllar boyunca koruyarak yazıldığı dönemin psiko-sosyal dokusunu ustalıkla yansıtmıştır. Bu çalışmada, farklı dönemlerde ve kültürlerde yaşamış iki önemli şair olan el-Hansâ (ö. 24/645) ile Bâkî'nin (ö. 1600) mersiyeleri karşılaştırılmış; böylece kültürel farklılıkların şiirsel ifadeye yansımaları ve mersiye türünün evrensel nitelikleri ortaya konmuştur. Bu doğrultuda el-Hansâ'nın Divanı'ndaki bazı mersiyeler ile Bâkî'nin Kanunî Sultan Süleyman mersiyesi karşılaştırmalı edebiyat yöntemiyle incelenmiş ve bu mersiyelerden seçilen bazı bölümler altı tema (mersiyeye başlama şekilleri, övgü tarzları, acı-keder-hüzün dokusu, savaş tasvirleri ve kahramanlık teması, dinî inançların yansımaları ve mersiye sonlandırma biçimleri) üzerinden analiz edilmiştir. Araştırmanın problematiğini her iki şairin eserlerinde bu altı temanın işleyiş tarzının ve arkasındaki kültürel dinamiklerin neler olduğu oluşturmaktadır. Analiz bulguları, el-Hansâ'nın gözyaşlarına doğrudan seslenen duygusal ve coşkulu bir üslup benimsediğini, Bâkî'nin ise dünyanın faniliği üzerinden felsefi ve olgun bir giriş tercih ettiğini göstermektedir. Övgü bölümlerinde el-Hansâ kardeşlerinin bireysel kahramanlıklarına odaklanırken, Bâkî Sultan Süleyman'ın devlet adamlığını ve İslami hizmetlerini vurgulamıştır. Dinî unsurların kullanımında belirgin farklılıklar gözlenmiş; el-Hansâ'nın şiirlerinde İslami motifler sınırlı düzeyde kalırken, Bâkî'nin mersiyesi İslami inanç ve kavramlarla örülmüştür. Sonuç olarak bu çalışma, ölüm karşısında duyulan evrensel acının farklı kültürlerde benzer duygusal tepkilere yol açtığını, ancak bu tepkilerin ifade biçimlerinin kültürel, dinî ve toplumsal bağlama göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın literatüre en önemli katkısı, mersiye geleneğinin kültürlerarası karşılaştırmalı analizini sunarak bu türün hem evrensel hem de kültüre özgü yönlerine dair yeni bir bakış açısı sunmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Karşılaştırmalı Edebiyat, Mersiye, el-Hansâ, Bâkî, Kültürel Yansımalar

Giriş

Ölüm, insan için karşı konulmaz bir gerçeklik olup, hayat üzerinde derin bir etki bırakmakta ve bireyin varoluşunun temelini şekillendirmektedir. Aynı zamanda ölüm olgusu, yok olma tehdidini barındırdığından, varoluşsal kaygılara da yol açmaktadır. İnsan, ölümle birlikte meydana gelecek olayları tam olarak bilemediğinden, kendi psikolojik süreçleri içinde bu olayları algılamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu bağlamda, ölüm gerçeği, yalnızca biyolojik bir son değil, aynı zamanda psikolojik bir olgu olarak da değerlendirilebilir (Koç, 2002, s. 11)

Yaşamın sona ereceği gerçeği, insanlarda bir yok olma dürtüsü uyandırır. Özellikle sevdiklerini kaybetmek, bireyi ölümü düşünmeye iter ve bu acı deneyimler ölümü daha gerçek hale getirir. Bu süreçte ortaya çıkan duygular ve tutumlar, sanatçıların eserlerinde de kendini gösterir (Oğuz & Uğur, 2022, s. 967). Öte yandan, birey, ölüm düşüncesiyle yüzleşip onu kabullendiğinde, ölüm korkusunu aşma imkânı bulabilmektedir. Ancak bu yüzleşme süreci, her insanda farklı şekillerde ortaya çıktığı için her bireyin ölüm karşısında geliştirdiği algılama süreçleri değişiklik göstermekte ve bu süreçlerde inançların önemli bir etkisi bulunmaktadır (Gashi, 2021, s. 82-83).

İslam dininde ölüm ve dünya hayatının geçiciliği üzerine Kur'an-ı Kerim' de pek çok ilahi mesaj yer almaktadır. Örneğin: *"Yeryüzünde bulunan her varlık yok olmaya mahkumdur."* (Rahmân 55/26), *"Şüphesiz her canlı ölümü tadacaktır."* (Âl-i İmrân 3/185), *"Nerede olursanız olun, tahkim edilmiş kaleler içinde dahi olsanız, ölüm size mutlaka ulaşacaktır."* (Nisâ 4/78), *"Senden önce de hiçbir insana sonsuz hayat vermedik."* (Enbiyâ 21/34), *"De ki: Şüphesiz sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, (bir gün) sizi mutlaka yakalayacaktır."* (Cum'a 62/8) Dolayısıyla ayetlerde açıkça insanlığın faniliği ve ölümün kaçınılmazlığı net bir şekilde vurgulanmaktadır.

Evrende yaşamla birlikte ölümün var olması, insanlığın başlangıcından itibaren hayatın güzelliklerini deneyimlerken ölümün acısıyla da yüzleşmesine neden olmuştur. Kavuşma ve ayrılık, bahar ve kış, varlık ve yokluk gibi zıtlıkları eş zamanlı olarak yaşayan insan, kelimelerin estetik

yönünü kullanarak her dönemde bu varoluşsal duruma karşı duygu ve düşüncelerini en etkili biçimde ifade etmeye çalışmıştır. Bu çaba sonucunda, her duyguyu adeta mimari bir yapıya dönüştürmüş ve ona sözcüklerin süslü motiflerini işleyerek şiir sanatını ortaya çıkarmıştır. Yaşamın olumlu yönleri şiirin canlı ve parlak tonlarını oluştururken, ölüm ve ayrılık temaları ise bu sanata derinlik, olgunluk ve anlam zenginliği katmıştır. Böylece şiir, yalnızca söyleyenin duygularını yansıtan bir araç olmaktan çıkmış; okuyucuları ve dinleyicileri de derinden etkileyen evrensel bir ifade biçimine dönüşmüştür.

Bu bağlamda, kültürel ve coğrafi farklılıkları aşarak insanlığın ortak yas dili haline gelen mersiye türü dünya edebiyatında kendine has bir yer edinmiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde mersiye türünün tanımı, tarihsel gelişimi, Arap ve Türk edebiyatındaki yeri ve önemi ele alınacaktır.

1. Mersiye Türünün Tanımı ve Tarihi Süreçteki Gelişimi

Kâinatın küçük bir örneği olarak nitelendirilen insan, yalnızca biyolojik bir varlık olmanın ötesinde, çok yönlü bir duygusal ve psikolojik yapıya sahiptir. Bu sebeple; sevdiği ve ulaşmak istediği bir nesneye ya da varlığa kavuşmanın heyecanını coşkun ifadelerle dile getirdiği gibi, sevdiği varlığın ya da eşyanın kaybını da aynı yoğunlukla hissetmiş ve bu acıyı kimi zaman ağlayarak, kimi zaman ise sözlü veya yazılı anlatımlarla dışa vurmuştur. Aynı zamanda tüm dünya edebiyatlarında şiirde ortak bir tema olarak beliren bu duygu, tarih boyunca insanın sevdikleriyle sonsuza dek bir arada olma arzusunun ifade etmiştir (Arslan, 2022, s. 21). Böylece acının ifade edilme biçimi her kültürde biçimsel açıdan farklılık gösterse de içerik yönünden büyük ölçüde aynı kalmıştır. Sonuç olarak, ölümün evrenselliği mersiye türüne de evrensel bir içerik kazandırmıştır. (Dayf, 1955, s. 9). Bu sayede mersiye türünde çok sayıda şiir yazılmıştır (Çetin, 2011, s. 61).

Mersiye, sözlükte “ölen kişinin ardından ağladı, ölene ağıt yaktı” anlamına gelen Arapça risâ (رثاء) sözcüğünden türetilmiştir. Terim anlamı ise “ölen kişinin ardından onun iyi yönlerini şiirsel bir üslupla dile getirmek; iyiliklerini şiir ya da nesirle ifade etmek; yokluğundan duyulan derin acıyı ve ölen kişinin faziletlerini edebi bir dille aktarmak” gibi anlamları içermektedir. (el-Cevherî, 1990, s. 2352; İbn Manzûr el-Ensârî, 1993, s. XIV/307-309). İbn Reşîk ise “Özlem ve elem arasında bir olgudur. İçinde keder, hüzn ve yüceltme barındırır” şeklinde tanımlamıştır (İbn Reşîk, 1981, s. 147).

Mersiye, ölen bir kişinin olumlu yönlerini, erdemlerini ve güzel niteliklerini yücelten bir eser olarak, aynı zamanda bir methiye niteliği taşımaktadır (Canım, 2012, s. 127). Methiye ile arasındaki temel fark, methiyelerin diriler için yazılması, mersiyelerin ise ölümler için kaleme alınmasıdır. Temelde ölen kişinin ardında bıraktığı derin acıyı dile getirmekle birlikte, aynı zamanda dünyanın geçiciliği, gaddarlığı ve zalimliği gibi temalar üzerinde durmaktadır. Geleneksel olarak mersiyeler, bir dönem devlet adamları ve din adamları gibi toplumda öne çıkan önemli şahsiyetlerin ölümü üzerine onlara övgü maksadıyla söylenmekteydi. Böylece beyitlerde mübalağaya sıklıkla yer verilirdi (Karasoy, 2008, s. 2). Fakat zamanla alanı genişleyerek vefat eden hayvanlar, vatan ve şehirler gibi farklı temalar için de mersiyelerin kaleme alındığı görülmektedir (Başgöz, 1968, s. 18; İsen, 2004, s. 219; Toprak, 2004, s. 2016).

İnsanlık tarihinde ilk defa bir mersiye şiirinin kimin tarafından ve ne zaman söylendiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hz. Âdem’in oğullarından Kâbil’in Hâbil’i öldürmesi üzerine Hz. Adem’in, oğlu Hâbil için bir mersiye inşâ ettiği rivayet edilmektedir. Bu nedenle bazı kaynaklarda, ilk okunan şiirin mersiye tarzında olduğu belirtilmiştir (Demirayak, 2009, s. 138). Hz. Adem’in oğlu Hâbil için söylediği bu mersiye, insanoğlunun yaratılışından bu yana ölüm karşısındaki çaresizliğini dile getiren ilk örnek olma açısından oldukça önemlidir.

فوجـه الأرض مغـير قبـيح	تغيرت البلاد ومن عليها
وقل بشاشة الوجه المـليـح	غير كل ذي لون وطعم
وما أنا من حيائي مستريح	أرى طول الحياة عليّ غمّاً
وهايـل تضمـنه الضـريح	ومالي لا أجود بسكب دمع

“Yöreler ve orada yaşayanlar hoyratlaştı, yeryüzü tozlu ve çirkin

Her şeyin rengi ve tadı farklılaştı, güzel yüzlerin gülümseyişi solgun

Üzerime gam olmuş uzun yaşamı görüyorum, rahat hayat benim değilken

Bana ne oluyor ki bolca gözyaşı dökmeyeyim, Habil kabri yurt edinmişken...”

(<https://www.manhal.net/art/s/19910>, t.y.)

Cahiliye dönemi Arap Yarımadası'nda mersiye söyleme geleneğinin yaygın olduğu bilinmektedir. O dönemde mersiye, özellikle kadınların cenaze törenlerinde ağlayarak dile getirdikleri secîli ve âhenkli sözler şeklinde ortaya çıkmıştır. Zamanla bu sözlerin manzum kalıplara dökülmesiyle, bugün bildiğimiz mersiye şiiri şekillenmiştir (Toprak, 2004, s. 215-217).

Farklı kültürle ve coğrafyalara sahip birçok millet, Müslüman olduktan sonra İslâmî hayat tarzını benimseyerek diğer Müslüman toplumlarla pek çok ortak yaşam biçimini paylaşmaya başlamıştır. Türklerin ve Farsların İslâm'ı kabul etmesiyle, sosyal ve kültürel alanlarda olduğu gibi şiir sahasında da köklü değişiklikler yaşanmıştır. Böylece şiirin ana dallarından biri olan mersiye, o güne dek ait olduğu kültürde varlığını sürdürürken, İslâm'ın etkisiyle Arap edebiyatından Fars edebiyatına, oradan da Türk edebiyatına özgünlüğünü koruyarak geçmiş ve bu coğrafyalardaki şairler tarafından benimsenmiştir (İsen, 2012, s. 2-3).

2. Arap Edebiyatında Mersiye

Arap edebiyatında mersiyenin kesin olarak hangi tarihte ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak bazı araştırmacılar, bu türün ilk kurallı şiir tarzındaki örneklerinin, ünlü kadın şair Hansâ'nın eserlerinde görüldüğünü belirtmektedir (Alap, 2021, s. 63). Diğer bazı çalışmalar ise Mühelhil b. Rebîa'ya (öl. 525 civarı) ait eserlerde karşımıza çıktığını ifade etmektedir (Ersönmez, 2023, s. 90).

Mersiye türünün kökenleri, sadece sözlü kültürde değil, aynı zamanda Arapların yas tutma geleneklerinde de önemli yer tutar. Bu nedenle, Cahiliye dönemi Araplarının ölen kimseler için kullandıkları farklı ağıt terimleri, bu geleneğin zenginliğini ve çeşitliliğini göstermektedir. Örneğin, “رثاء” ölen bir kişi ve onun meziyetleri için yapılan ağıtları tanımlamakta kullanılan bir terimdir. Bununla birlikte, sevgi ve saygı beslenen bir birey için (özellikle koca veya yakın bir akraba) ağıt yakan kadına “رثاة” denilmektedir (İbni Manzûr el-Ensârî, 1993, s. XIV/551). Ayrıca, benzer bir anlam taşıyan “رثاية” terimi de, vefat eden kişinin değerine saygı gösteren bir başka ifadeyi temsil etmektedir (İbni Manzûr el-Ensârî, 1993, s. XIV/309).

Araplarda ağıt yakma geleneğinde ölen kişiye ağlarken kadınlar saçlarını keser, yüzlerini tokatlar ve yakalarını yırtarak ölen kişiye ağlardı. Toplanıp bu şekilde ağıt yakmalarına “مناحة” adı verilirdi (İbni Manzûr el-Ensârî, 1993, s. XIV/627). Saçını kesen kadına “حالفة”, yakasını ve bağrını paralayarak ağlayan kişiye “شاقفة” denirdi (Ali, 2001, s. IX/153; Toprak, 1990, s. 2).

Mersiye, başlangıçta secîli sözlerle ortaya çıkmıştır. Zamanla vezinlerin en ilkel haliyle söylenirken Arap edebiyatının 6. yüzyılda büyük bir gelişme göstermesiyle bu tür estetik bir güzellik kazanmış ve güzelliğini yansıtan çeşitli vezinlerle icra edilir hale gelmiştir (Goldziher, 2012, s. 22). Bunun sonucunda edebi ürünlerin büyük bir kısmını mersiye oluşturmuştur. Öyle ki, Arap şiirinin ilk örneklerinin “hecâlar” ve “resâlar” olduğu söylenebilir (Bellamy, 1990, s. XIII/49-59).

Cahiliye dönemi mersiyelerinde, ölen kişinin cesareti, cömertliği, kahramanlığı ve ölümüne sebep olanlardan öç alma gibi konular ön plana çıkmıştır. Yakını öldürülen kişi, kabilesini intikam almaya çağırır, bol bol gözyaşı dökmüş ve acısını en derin ifadelerle dile getirmiştir. Cahiliye dönemi, Sadru'l-İslâm'ın başlamasıyla sona ermiş; toplumda meydana gelen değişiklikler ise şiire de yansımıştır. Ölen kişinin ardından yüz tırmalama, yaka yırtma gibi taşkın ağıt yakma gelenekleri yerini, hayatı ve ölümü elinde bulunduran Allah'a teslimiyete bırakmıştır. Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Peygamberimizin (s.a.v.) hadislerinde yasaklanan bu tür fiiller neticesinde, mersiye türü şiirlerde artık ölen kişinin İslâm'a yaptığı hizmetler ve İslâm uğrunda gösterdiği fedakârlıklar ön plana çıkmıştır. Böylece, mersiye İslâmî bir hüviyet kazandırılmış; dünyanın faniliği ve ahiret hayatının önemi gibi kavramlar şiire dâhil edilmiştir. Bu tarz, Emevî ve Abbâsî dönemi mersiye şiirlerinde de kendini göstermiştir (Üstün, 2021, s. 396-397).

Arap edebiyatının mersiye türünde öne çıkan şairlerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: el-A'sâ (ö. 7/629), el-Hansâ' (ö.24/645), Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670), Hassân b. Sâbit (ö.60/680), es-Sekâfî (ö. 67/687), Cerir b. Atıyye (ö. 110/728), el-Farazdak (ö. 114/732), Ebû Nuvas (ö. 198/813) ve İbnu'r-Rûmî (ö.283/896). Bu isimlerin dışında Arap edebiyatının hemen her döneminde mersiye türünün eşsiz örneklerini nazmeden birçok şair bulmak mümkündür (Toprak, 2004, s. XXIX/217-218). Son dönemde yapılan çalışmalarda mersiye şiiri üç ana kategoride ele alınmıştır. Bu çalışmalara göre mersiye ağlama (النَّدب), övgü (التَّائِبُ) ve teselli/sabır (الصَّبْر/العزاء) olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır (Dayf, 1995, s. 210).

2.1. Ağlama (النَّدْب)

Klasik Arap şiirinin kaside örneğinde olduğu gibi mersiye şiiri de üç bölümde incelenmiştir. Bu bölümlerden ilki en-Nedb (النَّدب) diye adlandırılır. Nedb kelimesi sözlükte, ölen kişinin adını anarak onun için ağlamak ve yas tutmak gibi anlamlara gelir (el-Cevherî, 1987, s. I/223). Şevkî Dayf, “Ölen kişinin iyi hallerini anarak, üzgün ifadelerle ve insana üzüntü veren kelimelerle bu halleri dile getirmek, onun için feryat ile ağlamaktır.” şeklinde açıklamıştır (Dayf, 1955, s. 13). Mersiye şiirlerinde ağlama, bu türün ilk bölümünü oluşturur. Nedb bölümünde kimi zaman ağıt yakan kişi, buruk ve mahzun kalbinin diline akıttığı kelimelerle ağlamış, gözlerine yaş akıtması için seslenmiş, kimi zaman da etrafındaki kadınları ağlamaya teşvik etmiştir (Dayf, 1955, s. 12).

Mersiye şiirinin nedb bölümüne örnek olarak Arap edebiyatının en büyük mersiye şairlerinden el-Hansâ'nın kardeşi Sahr için nazmettiği şu mısraları göstermek mümkündür.

أَعْيَنِي جُودًا وَلَا تَجْمُدَا أَلَا تَبْكِيَانِ لِمَصْخَرِ النَّدَى
أَلَا تَبْكِيَانِ الْجَرِيءَ الْجَمِيلَ أَلَا تَبْكِيَانِ الْفَقِي السَّيِّدَا
طَوِيلَ النِّجَادِ رَفِيعَ الْعِمَادِ سَادَ عَشِيرَتُهُ أَمْرَدَا

“Ey gözlerim! Cömert olun, sakın ola ki kurumayın, bu civanmert Sahr için ağlamaz mısınız?”

Bu güzel yiğide ağlamaz mısınız? Bu saygın delikanlıya ağlamaz mısınız?

Uzun kılıç askılı, yüce dayanağa, kabilesinin genç ve asil delikanlısına da (ağlamaz mısınız?)...” (İbnu'l-Cevzî, 1985, s. I/8).

2.2. Övgü (التَّائِبُ)

(التَّائِبُ) sözlükte övgü anlamına gelmektedir. İbnu'l-Cevzî eserinde bu kelimeye ölen ya da yaşayan bir kişiye övgüler dizmek anlamını verirken (İbnu'l-Cevzî, 1985, s. I/8) kimi şiir eleştirmenleri de ona kişiyi ölümünden sonra övgü dolu sözlerle anmak anlamını vermiş ve bu anlamın lafızlar sayesinde sağlandığını ileri sürmüştür (Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî, 1885, s. 33) Şevkî

Dayf ise, ölü veya diri ayrımı yapmadan kişiyi övmek amacıyla inşa edilmiş şiir bölümü olduğunu fakat daha sonra sadece ölüler için kullanıldığını ifade etmiştir (Dayf, 1955, s. 54).

Hassân b. Sâbit'in Hz. Muhammed (s.a.v) için söylediği aşağıdaki şiirini mersiye'nin et-te'bîn bölümüne örnek olarak vermek mümkündür.

بِاللّٰهِ مَا حَمَلْتُ أَنْشَى وَلَا وَضَعْتُ مِثْلَ النَّبِيِّ رَسُولِ الرَّحْمَةِ الْهَادِي
أَوْ فِي بَذْمَةٍ جَارٍ أَوْ بِمِيعَادٍ وَلَا مَشَى فَوْقَ ظَهْرِ الْأَرْضِ مِنْ أَحَدٍ

“Vallahi ne bir kadın karnında taşıdı ne de doğurdu, insanlara doğru yolu gösteren rahmet peygamberi gibisini

Toprağın üstünde kimse yürümemiştir, verdiği sözde ve komşusunu korumada ondan daha vefalı... ” (Hassân B. Sâbit, 1994, s. 22)

2.3. Sabır (الصَّبْر / العزاء)

Mersiye şiirinin üç bölümünün en sonuncusudur. Sonuç bölümü niteliğinde olan es-Sabr kısmı teselli ve sabır içeriklidir. Sözlük anlamı dolayısıyla zor bir durumda kendine hâkim olma, dayanıklılık gösterme anlamlarına gelmektedir (er-Râzî, 1999, s. I/172). Bölümün bir diğer adlandırması olan el-‘Azâu (العزاء) kelimesi de kaybedilen bir şey ya da bir güzellik karşısında sabretme anlamına gelmektedir (ez-Zebîdî, t.y., s. XXXIX/38).

Bu bölümde kişinin ölüm karşısındaki aciziyeti ve çaresizliği ve ondan kurtuluşun olmadığı dile getirilir. Kimi mersiyelerde sabır tavsiye edilirken, kimilerinde ise, sabrın ve tesellinin zorluğundan bahsedilir (Dayf, 1955, s. 86).

el-Hansâ'nın kardeşi Sahr için söylediği başka bir mersiyesinde geçen teselli kısmı bu bölüme örnek niteliğindedir.

وَمَا يَكُونُ مِثْلَ أَخِي وَلَكِنْ أَعَزِّي النَّفْسَ عَنْهُ بِالتَّأْسِي

“Onlar kardeşime benim ağladığım gibi ağlamıyorlar, fakat ben kendi kendime baş sağlığı dileyerek teselli buluyorum.” (el-Hansâ, 2004, s. 72).

3. Türk Edebiyatında Mersiye Şiiri

Türk kültür mirasında, ölüm karşısındaki duygusal tepkilerin edebî yansımaları, derin bir tarihsel sürecin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet öncesi dönemde, “sagu” adıyla bu gelenek, kayıplar karşısında duyulan acıların şiirsel bir dille ifade bulmasına öncülük etmiştir. Zamanla, halk edebiyatı geleneğinde “ağıt” formuna dönüşmüş, İslami dönemle birlikte ise “mersiye” adını almıştır. (Kahya, 2012, s. 2030; Öztürk, 2012, s. 1804; Şimşek, 2024, s. 620) İsimlendirmeler ve nazım şekilleri değişse de bu edebî formların ardında yatan temel öz, insan ruhunun derin acılarla yüzleşme ve bu acıları anlamlandırma çabasıdır. Bu edebî formlar, ölüm karşısında duyulan derin üzüntüyü, acıyı ve kaybın neden olduğu boşluğu ifade etmenin kültürel araçları olmuştur. (Demir, 2015, s. 838).

Türk edebiyatında mersiye şiirinin ortaya çıkışı, Arap edebiyatında olduğu gibi çok eski tarihlere dayanmaktadır. İnsanlık tarihi kadar kadim olan bu şiir türü hiç şüphesiz insanın var oluşuyla ve sevdiklerini kaybıyla birlikte ortaya çıktığı su götürmez bir gerçektir. Mersiye şiirinin tam olarak ne zaman başladığı sadece Arap ve Türk edebiyatlarında değil, dünya edebiyatı çerçevesinde bakıldığında da tam olarak bir zamana sıkıştırmak ve tarihini belirtmek mümkün

değildir. Ancak müstakil bir şiir tarzında ortaya çıkışını yazılı ve sözlü edebiyat sayesinde belirlemek bir bakıma mümkün olacaktır.

Türk edebiyatında en eski yazılı metinlerinden olan Orhun Abideleri'nde 'yugçı' ve 'sığıtçı' sıfatlarıyla takdim olunan kişilerden bahsedilmektedir. Bunlar saz ve musiki eşliğinde raks ederek el-kol hareketleri eşliğinde çıkardıkları seslerle bir tür cenaze ayini düzenler ve ölen kişiye böylece ağıtlar yakarlardı (Zavotçu, 1999, s. 169-173).

Eski Türklerde icra olunmuş Alp Er Tunga sagusu, yazılı Türk edebiyatının bilinen ilk mersiye örneğidir.

"Alp Er Tonga öldi mü? Isız ajun kaldı mu? Ödhlek öçin aldı mu? Emdî yürek yırtılır."

"Alp Er Tonga Öldü mü? Dünya sahipsiz kaldı mı? Korkak öcünü aldı mı? Şimdi yürek yırtılır." (Mahmud, 1985, s. I/41).

Mersiye ağıt geleneğinin bir uzantısı olarak kabul edilmiş ve ağıt geleneği de yazarları bilinmeyen "anonim" eserler ve yazarları tanınan "aşık üretimi" türleri olarak sınıflandırılmıştır. Mersiyeler ise çoğunlukla yazarları bilinen "aşık" veya "şair" eserleri olarak değerlendirilmektedir (Başgöz, 1968, s. 17). Diğer taraftan, ağıt söyleyen kişilere "ağıtçı," mersiye okuyanlara ise "mersiyehan" denir. (Oral, 2023, s. 1813).

Eski Türklerde ağıt geleneği, ölünün arkasından ağlayarak meziyetlerini, kahramanlıklarını övgü dolu sözlerle anma ve manzumeler söyleme şeklinde kendini gösterir. Halk edebiyatında mersiye olarak anılan bu şiir türü İslamiyet öncesi Türk edebiyatında yuğ, şiven, sagu ve ağıt adlarıyla bilinirdi (Toprak, 2004, s. XXIX/218-219).

Ayrıca ölen kişi için Türk törelerine uygun olarak defin ve yas törenleri tertiplenir ve bu törenlerde ağıt yakmak, feryat etmek, yüz yırtmak, saç yolmak, elbise parçalamak ve ölü aşı hazırlamak gibi Cahiliye dönemi Arap toplumuna benzer değişik âdetler görünmekteydi. Matem ayinlerine yuğ, ağıtlara sagu, matem yemeğine yuğ basan denirdi. Eski Türk edebiyatının en önemli yazılı eserleri olan Orhun yazıtlarında, Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve Dîvânü Lugâi't-Türk'te bu hususlara geniş yer verilmiş ve çeşitli sagu örnekleri sunulmuştur (Uludağ, 1988, s. I/470-472).

Anadolu mersiye türünün ilk örneği, Germiyan beyliği döneminde Ahmedî'nin (1334-1413) Divan'ında bulunan Süleyman Şah (ö. 789 H. 1387 M.) mersiyesidir. (Selçuk, 2015, s. 10) Bu şiir, terki-i bend tarzında yazılmış Anadolu'da görülen ilk mersiye örneğidir. Bilindiği gibi XVI. ve XVII. yüzyıllarda mersiye türü Anadolu'da nicelik ve nitelik bakımından en parlak dönemini yaşamıştır. Turâbî (ö. 1524), Hayâlî (ö. 1570), Nev'î (ö.1600), Bâkî (ö.1600) gibi Türk edebiyatının birçok önemli şairlerinin mersiyeleri bu yüzyıllarda yazılmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren sayı ve nitelikte düşüşler yaşanmıştır. Batı etkisi altında farklı bir formla yeni ağıt örnekleri Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Abdülhâk Hamid Tarhan'ın (ö.1937) Makber adlı eseri bu dönemin en önemli mersiye şiiri olarak ele alınmaktadır (İsen, 2012, s. 10-15). Dinî-tasavvufî edebiyatta özellikle ehli beyte bağlılığı dile getiren ve Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan mersiyeler çok sayıdadır (Alap, 2021, s. 63; Çakın, 2019, s. 1275; Pala, 2002, s. 319).

Türk edebiyatında mersiyeler, kaside, gazel, müseddes, muhammes, kıt'a, terki-i bend, terci-i bend gibi nazım şekilleriyle yazılabilse de en çok kullanılan terki-i bend şekli olmuştur (İsen, 1994, s. 13-14). Terki-i bendin yanı sıra, çeşitli örneklerde kaside (övgü şiiri), farklı bend düzenleri (terci-i bend), dört dizeden oluşan biçimler (murabba), altı dize ile oluşturulan şiirler (museddes), kısa dizelerle yazılan eserler (gazel), iki dizeden oluşan kısa şiirler (kıta), üç dizeden oluşan yapı biçimleri (muaşşer), beş dizeden oluşan dizeler (muhammes), yedi dize ile oluşturulan yapılar (tahmis), sekiz dize ile oluşturulan düzenlemeler (müsemmen) ve klasik Türk şiiri tarzları (mesnevi) gibi diğer nazım şekilleri de kullanılmaktadır. (İsen, 2004, s. 219). Ayrıca Çağlayan, Kerbelâ mersiyelerinde, ahenk açısından yukarıda belirtilen nazım şekillerinin yanı sıra tahmis dışındaki

müsebba, tuyuğ, müfred ve rubai nazım biçimlerinin de varlığını tespit etmiştir (Çağlayan, 1997, s. 44). Mersiyelerde genellikle 4, 5, 6, 7, 8, ve 10 mısralı nazım birimleri bulunmasına karşın, en çok 2 mısralı (beyit) nazım birimleri tercih edilmektedir. Kafiye düzeni ise nazım şekline göre belirlenmektedir.(Artun, 2001, s. 125; Oral, 2023, s. 1813).

Türk mersiyelerinde tıpkı Arap edebiyatı mersiye şiirinde olduğu gibi belli başlı bölümler vardır. İlk bölüm, dünya ve felekten yakınma, ikinci bölüm övgü ve son bölüm ise dua kısmıdır (Mengi, 1983, s. 100). Başlangıçta, ölüm varken dünyaya meyiletmenin yanlış olduğu belirtilir. Felekten yakınılır. Sonraki bölümde, hisli ifadelerle ölenin ardında bıraktığı derin üzüntüden bahsedilir. Şair sevdiği kişinin ölümüne inanamamakta ve büyük şaşkınlık yaşamaktadır. Onun ölümünü kabullenmek çok zordur. Bu bölümde şair, sevdiğinin ölümü karşısında kendisinin de bir gün öleceğini hatırlar ve onu metheder. Son bölümde ise şair ölmüş olan sevdiğinin ardından onun cennete gitmesi için dua ifadeleri kullanır. Mersiyelerdeki dua bölümü uzun ve ayrıntılıdır (Çavuş, 2008, s. 131-138).

4. El-Hansâ ve Bâkî

4.1. El-Hansâ

“Hansâ” kelimesi sözlükte, çekik ve kalkık burunlu anlamına gelmektedir (el-Cevziyye, t.y., s. 117).

Bu kelime, eski Araplar arasında kadının güzelliğine vurgu yapmak için bir benzetme unsuru olarak, dişi sığırlarla ceylanların muhteşem güzelliğinden esinlenip güzel kızları nitelemek için kullanılırdı (Ergin, 1997, s. XVI/46-47).

Hansâ, Benî Süleyym kabilesinin mensubudur. Asıl adı, Hansâ, Tumâdır bint ‘Amr’dır (el-İsfehânî, 2008, s. XV/54; el-Hansâ, 2004, s. 5).

Hansâ’nın tam olarak hangi tarihte doğduğu bilinmemekle birlikte bu konuda çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Kimi edebiyat eleştirmenleri onun Necd bölgesinde muhtemelen 575 yılında doğduğunu iddia etmektedirler (el-Hansâ, 2004, s. 5-6).

629 senesinde İslâm ile erken sayılabilecek bir dönemde tanışmış ve Müslüman olmuştur. Böylelikle Hansâ muhadramun şairleri arasında yerini almış ve hanım sahabilere arasına katılmıştır. Dört oğlu el-Kadisiyye savaşında şehit düşmüştür (Ayyıldız, 2020, s. 205).

Kaynaklar Hansâ’nın hayatında önemli yere sahip olan evliliklerinden bahseder. Hansâ’nın evlilikleri hakkındaki rivayetler fazla olmakla birlikte üçten fazla evlilik yaptığı söylenmektedir (el-Hansâ, 2004, s. 9).

İlk evliliğini kendi kabilesinden Revâha ile yapmış ve bu evliliğinden Abdullah adında bir oğlu olmuştur. Daha sonra kendi kabilesinden Mirdas b. Ebî ‘Âmir ile evlenmiştir. Mirdas’tan ise Zeyd, Muâviye ve ‘Amr adında üç oğlu ve ‘Amra adında da bir kızı dünyaya gelmiştir (İbn Kuteybe, 2002, s. I/332).

Hansâ’nın edebî hayatına adeta yön veren ve şiirlerinde derin izler bırakan Sahr ve Muaviye adında iki kardeşi vardı. Muaviye öz kardeşi, Sahr ise baba bir kardeşi olmasına rağmen cesareti ve cömertliğiyle tanınan Sahr’ı daha fazla sevdiği anlaşılmaktadır. Cahiliye döneminin bitmek tükenmek bilmeyen kabileler arası savaşlarında birbirinin intikamını almak uğruna savaşırken öldürülen kardeşlerine özellikle de Sahr’ın ölümüne çok üzülen Hansâ onların kabirleri başında mersiyeler söylemiştir. Hansâ’nın bu mersiyeleri edebiyat tarihinde büyük şöhret kazanmıştır (el-Hansâ, 2004, s. 9-10; Ergin, 1997, s. XVI/46).

4.1.1. Edebî Kişiliği

Hansâ cahiliye döneminin en ünlü iki kadın şairinden biridir (Halabî, 2011, s. 6; Zeydan, 1939, s. 33).

Fakat o dönemden günümüze Hansâ'nın divanından başka bir kadın şairin divanı ulaşmamıştır. Eski dönem şairleri ve râvileri Hansâ'dan önce de sonra da onun kadar büyük bir şair olmadığı söylemişlerdir (el-Kurtubî, 1971, s. IV/387).

Yazdığı şiirlerden dolayı Hz. Aişe'nin (r.a.) takdirini de kazanmıştır. Kardeşleri için yazdığı mersiyele bizzat kendisinden dinlerdi. Şiirlerini o denli ustalıkla nazmetmiştir ki, Cerîr gibi büyük âlimler dahi şiir eleştirilerinde sıra ona gelince susmuş, Hansâ'yı eleştirmeyi haddi aşan bir durum olarak görmüşlerdir (Ersoy, 1911, s. 5).

Mersiye şiirinin öncü ismi olan Hansâ döneminin meşhur panayırlarında ve usta isimlerin karşısında da şiirlerini inşad etmiştir. Nâbiğâ ez-Zubyânî 'Ukaz panayırında şairlerin şiirlerini sırasıyla dinleyip hakemlik görevini yaparken cahiliyenin en ünlü şairlerinden el-A'sa, Hassân b. Sâbit ve Hansâ'nın da katıldığı bir yarışma gerçekleşmiştir. Bu yarışmada önce el-A'sa sonra Hassân b. Sâbit ve son olarak da Hansâ şiirlerini inşad etmişlerdir. Nâbiğâ ona olan hayranlığını ve hayretini gizleyemez ve kendisine "Eğer senden önce A'sa'yı dinlememiş olsaydım. Seni bu dönemin en üstün şairi kabul ederdim çünkü sen, tüm insanların ve cinlerin en iyi şairisin" diyerek duygularını ifade etmiştir. Hassân b. Sâbit'in itirazı üzerine Nâbiğâ Hansâ'dan şiir söylemesini istemiş. Şiirini okuyunca Nâbiğâ "Vallahi senden daha iyi şiir söyleyen bir kadın görmedim" demiştir. Hansâ bunun üzerine; "Vallahi ben de hiçbir erkek görmedim" diye yanıtlamıştır (Idris Abu Bakr & Ahmad Al-Amin, 2019, s. 220; İbn Kuteybe, 2002, s. 332).

Şiirdeki üstün başarısı ve etkileyici üslubu, yalnızca panayır yarışmalarında değil, bireysel acılar ve rekabet ortamlarında da kendisini göstermiştir. Onun "Ben, Arapların en çok musibete uğrayanıyım." sözünü duyan Hind, kendi acısının daha büyük olduğuna inanarak Hansâ ile bu konuda rekabet etmek istemiştir. Aralarında yaşanan bu rekabet, onların sadece bireysel olarak acılarını panayıra gelen insanların karşısında ifade etmekten çıkmış, Arap toplumunda mersiye geleneğinin edebi ve sosyal boyutlarını ortaya koyan bir olay haline gelmiştir. (Gür, 2025, s. 14)

Hansâ, kavmiyle beraber peygamberimize gelerek İslâm'ı kabul edip Müslüman olmuş fakat şair kimliğini kaybetmemiştir. Hatta peygamberimiz ondan zaman zaman şiir okumasını istemiş ve şiiri bitince de beğenisini ifade etmiştir. Peygamberimiz ondan şiir okumasını istediğinde eliyle işaret ederek "هَيَّا يَا خُنَّاس!" (Haydi, ey Hunâs!) diye hitap etmiştir (el-Cezerî, 1994, s. VII/90; Topal, 2021, s. 41).

4.1.2. Dîvân-ı Hansâ ve Mersiyesinden Bazı Örnekler

Kardeşlerinin ölümünden sonra hüznü kendine yoldaş edinen Hansâ hayattan lezzet alamamış, ömrü gözyaşları içinde geçmiştir. Bunun sonucu olarak, adını Arap edebiyatına kazıyan bu güçlü şair için şiir söylemek, adeta içini dökme ve kendini rahatlatma aracı olmuştur.

Hansâ'nın inşad ettiği şiirlerinin çoğunluğu kardeşleri Sahr ve Muaviye için söylediği mersiyelelerinden oluşmaktadır. Bu mersiye şiirlerinin bulunduğu Divân'ı günümüze kadar ulaşmıştır. Divanında yer alan şiirlerin neredeyse tamamı kardeşleri için söylediği mersiyelelerdir. Bu mersiyelelerin de büyük kısmı kardeşi Sahr için söylenmiştir. (el-Hansâ, 2004, s. 9-10).

Hansâ'yı Arap edebiyatında seçkin bir yere koyan da asıl bu mersiyeleler olmuştur. Cahiliye dönemi edebiyatçıları arasında yetişmesine rağmen dili oldukça sade, akıcı ve basit üslupludur. Arap edebiyatındaki mersiye bölümlerini esas alarak Dîvânından birkaç örnek verecek olursak;

سَمَحُ الْخَلِيقَةِ لَا نِكْسَ وَلَا غُمْرٌ بَلْ بِاسِلٌ مِثْلُ لَيْثِ الْعَابَةِ الْعَادِي

“O cömert yaradılışlı zayıf ya da toy değil, bilakis cesurdur tam bir orman aslanı gibi” (el-Hansâ, 2004, s. 34).

فَلَا يُعِيدَنَّ قَبْرٌ تَضَمَّنَ شَخَصَهُ وَجَادَ عَلَيْهِ كُلُّ وَائِكْفَةِ الْقَطْرِ

“Sahr’ı içinde barındıran kabir gözlerimden ırak olmasın, yağmur damlaları çisil çisil onu sulasın” (el-Hansâ, 2004, s. 49).

4.2. Bâkî

Türk edebiyatının en ünlü isimlerinden olan Bâkî’nin asıl adı Mahmud Abdülbâkî’dir. Daha çocuk sayılacak dönemlerinde parlak zekâsı ve kabiliyetli oluşuyla dikkatleri üzerine çeken Bâkî, yoksul bir ailede doğup büyümesine rağmen gençlik çağından itibaren takdir görerek yüksek mevkilerin sahibi olmuştur. Böylece refah bir hayat sürmüş ve dünya nimetlerine gark olmuştur. Şairimizin şöhreti ve eserleri Anadolu ve Rumeli’yi aşır Azerbaycan, İran ve Irak’tan Hicaz’a, nihayet Hint saraylarına kadar olan geniş coğrafyalarda ün salmıştır (Çavuşoğlu, 1991, s. IV/540; Ergun, 1936, s. II/697-721).

Osmanlı dönemi Türk edebiyatının en meşhur şairi, sultânü’ş-şuarası ve Türk edebiyatının mümtaz şairlerinden olan Bâkî 1526 yılında İstanbul’da dünyaya geldi. Babası Mehmed Efendi Fatih Camii müezzinlerindendi. Babası onu küçük yaşta sarâc çırağı yapmıştır. Bâkî bu işte bir süre çalıştıktan sonra medresede okumuş ve dönemin ünlü âlimlerinden ders almıştır. Medrese eğitiminin yanı sıra şiirle de uğraşmıştır. Dönemin usta şairlerine nazireler yazarak yeteneğini göstermiştir.

16. yüzyılın meşhur şairlerinden Reis-i Şâirân-ı Rum olan Zatî’nin Bayazıt Camii avlusundaki dükkânı İstanbul’daki şairlerin toplantı yeri idi. Bâkî, bu dükkânın müdavimlerindendi. Oraya gidip şiirlerini okuyarak hem gazellerini Zatî’nin tenkidine sunmuş hem de Zatî’nin şiirlerine söylediği nazirelerle kendi şiir üslubunu olgunlaştırmıştır (İpekten, 2008, s. 11-12).

1555 yılında Nahcivan seferinden dönen padişah Kanunî Sultan Süleyman’a,

“İdi şehri şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân Reşk-i bâg-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân”

Matla’lı kutlama kasidesini sunar ardından zor ve sıkıntılı hayat yaşadığından bahsederek sultanın yardımını rica eder. Sultanın ilgisini çeken ve ondan takdir gören şairin bundan sonraki hayatı tamamen değişir. İstanbul başta olmak üzere Mekke gibi son derece mühim şehirlerde kadılık yapmış, Anadolu ve Rumeli diyarlarının kazaskeri olmuştur. Çok arzu etse de şeyhülislam olamamıştır. Dönem dönem hayatında iniş çıkışlar olmuş fakat buna karşılık devrini yaşadığı dört hükümdar zamanında hep devletin gözde hizmetkârlarından biri olmuştur (İpekten, 2008, s. 13-23).

4.2.1. Edebî Kişiliği

Bâkî’nin eserleri, günümüze kadar gelen edebiyat eleştirmenleri tarafından saygıyla ve övgüyle anılmıştır. Şair, gazelleri ile ünlüdür. Şöhretini başta musikî değeri yüksek gazelleri ve başarılı kasidelerine borçludur. Rindâne söyleyişiyle dünya hayatının faniliğini işlerken, zevk ü safâ ve ânı yaşama telakkisini estetik bir denge içinde öne çıkarır. Dili, İstanbul Türkçesinin inceliklerini yansıtır; üslubu zarafet ve ölçülülükle karakterizedir (Aktaş, 2018, s. 876-913).

Şiirlerinde tasavvuf etkisi neredeyse hiç görülmez. Uhrevî aşktan ziyade dünyevi aşka önem vermiştir. Şiirlerinde tabiatın önemli bir yeri vardır. Mersiye, methiye ve fahriyelerinde içten, abartısız ve dönemine göre sade bir anlatım kullanmayı tercih etmiştir. Edebiyatta geleneklere sıkı sıkıya bağlı kalmış ama şiir diline yeni bir düzen ve akıcılık getirmiştir. Şiirlerinde derinlik yoktur,

aksine şiirleri yüzeyseldir. Şekil yönüyle mükemmel bir yapıdadır. Nazım tekniğini geliştirmiş ve birçok büyük şairin “kaçınılmaz” olarak gördüğü nazım kusurlarından kurtulmayı başarmıştır. Eserleri, 16'ncı yüzyıl Osmanlı toplumunun beğenisine uygun, sanat incelikleri ve hayal güzellikleri ile doludur. Şiirlerinde duru ve temiz bir İstanbul lehçesinin yanı sıra halk deyimlerine ve söyleyişlerine de yer vermiştir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde hazırlanan divanı bütün şiirlerini kapsamamaktadır. Başında münacaat ve na't bulunmayan divanında 27 kaside, 2 terakib-i bend, 1 terci-i bend, 7 tahmis, 619 gazel, 24 kıta, bir tarih ve 38 müfred yer alır. Çevirileri ve dinsel konularda da eserleri vardır. Başlıca eserleri; Divân-(4508 beyitlik, en önemli eseri), Fazâ'ilü'l-Cihad, Fazâ'il-i-Mekke, Hadîs-i Erbain Tercümesi, Kanuni Mersiyesi (Çavuşoğlu, 2001, s. 7-13; Ergun, 1936, s. II/709-721; İpekten, 2008, s. 24-35).

4.2.2. Kanunî Mersiyesi ve Mersiyesinden Örnekler

Türk edebiyatının ünlü şairi Bâkî'nin, devrin padişahı Kanunî Sultan Süleyman için kaleme aldığı Kanunî Mersiyesi, yazıldığı dönemden günümüze kadar edebî çevrelerde büyük yankı uyandırmış önemli bir eserdir. Bu eseri etkili kılan unsurların başında, şairin ölüme bakış tarzı ve fanilik düşüncesini şiir estetiğiyle kaynaştırmadaki başarısı gelmektedir. Sekiz bentten oluşan mersiye, Türk edebiyatında yerleşik mersiye modeline uygun bir biçimde kurgulanmıştır (Özkan, t.y.).

Bâkî'nin bu eserini, klasik mersiye geleneğinin bölümleri çerçevesinde incelediğimizde şu tablo ortaya çıkmaktadır:

İlk bölümde “ölümü anma ve dünya hayatının geçiciliğine vurgu” ön plandadır. Şair, ömrün baharının sona erip gençliğin güz mevsimine dönmesini şu beyitte dile getirir:

“An ol günü ki âhir olup nevbahâr-i ömr/Berg-i hazâne dönse gerek rûy-i lâle-reng”
(Çavuşoğlu, 2001, s. 58-59).

(Ömrün ilkbaharının sona erip de lâle renkli yanağının güz yaprağı gibi sararacağı günü hatırla.)

Ardından gelen ikinci bölümde, “övgü” unsuru öne çıkar. Burada şair, Sultan Süleyman'ı kahramanlık ve kudret timsali olarak tasvir eder:

“Ol şeh-süvâr-ı mülk-i sa'âdet ki rahşına/Cevlan deminde 'arsa-i 'âlem gelürdi teng”
(Çavuşoğlu, 2001, s. 58).

(Dolaşmaya çıktığında mutluluk ülkesinin o usta binicisine dünya meydanı dar gelirdi)

Son bölüm ise, gelenek gereği “dua” ile son bulur. Bâkî, padişahın devletinin ve talihinin daimî olması için şu sözlerle niyazda bulunur:

“Yâ Rab çerâğ-ı devlet ü bahtın münevver it/İki cihânda gönli murâdın müyesser it”
(Çavuşoğlu, 2001, s. 65).

(Ya Rab, devletinin ve bahtının kandilini daima münevver eyle; her iki cihanda da gönlünün muradını nasib et!)

5. Tema İşleniş Bakımından İki Mersiyein Mukayesesi

İnsanlık tarihi kadar eski olan mersiye sadece sızlayan gönlün kelimelerdeki yansıması değil, aynı zamanda onu dile getiren şairin kaleminde birer sanat eseri haline gelmiştir. Mersiye şairi, gözünden yaş akıtarak icra ettiği bu sanat eserinde yaşadığı ortamı, toplumun inanç yapısını, ahlaki kriterlerini, kısaca toplumun ruh halini görünür kılmıştır.

Bu bölümde, el-Hansâ'nın şiirlerinde ve Bâkî'nin Kanunî mersiyesinde yer alan temaların işleniş biçimi ele alınacaktır.

Tema	El-Hansâ	Bâkî
Mersiyeye Başlama	Duygusal bir açılışla başlar; gözyaşlarına ve kayba vurgu yapar. Yoğun duygu ve kişisel acı vurgusu ön plandadır.	Dünya hayatının faniliğine, şan ve şöhretin geçiciliğine vurgu yapar; öğüt ve nasihat niteliğinde giriş yapar.
Övgü (Medih) Tarzı	Kardeşlerini cömert, yiğit, kahraman, yetimlerin babası, yoksulların sığınağı olarak över. Kabile değerlerini (şecaat, soy, kahramanlık) ön plana çıkarır.	Padişahı hem şahsiyet hem de yönetim gücü açısından över. Cesaret, cömertlik, tevazu ve düşmanlara saldırgan korku vurgulanır. Mübalağa sanatı yoğun kullanılır.
Acı, Keder ve Hüzün	Ölüm acısını kişisel bir matem hâlinde işler. Kardeşlerinin ve dört oğlunun kaybı onda derin bir melankoli oluşturur. Tabiat unsurlarına yüklediği metaforlarla acısını büyütür.	Kanûnî'nin vefatını hem devletin kaybı hem de kişisel dost acısı olarak işler. Tabiatı şahitleştirir; doğa unsurlarını matemine ortak eder.
Savaş Tasvirleri ve Kahramanlık	Kabile savaşlarını ayrıntılı biçimde betimler. Kardeşlerinin savaşta aslan gibi cesur oluşunu, kılıç, at ve savaş sahneleriyle tasvir eder. Kahramanlık bireysel yiğitlikle ölçülür.	Kahramanlığı savaş tasvirlerinden çok cihad, Allah yolunda kılıç sallama ve devletin bekâsı bağlamında işler. Padişahın kahramanlığı kişisel değil, Osmanlı gücü ile özdeşleştirilir.
İnanç ve Ölüm Anlayışı	Câhiliye döneminin etkisiyle ahiret inancı zayıf, ölenin tamamen yok olduğu anlayışı hâkimdir. İslâm sonrası şiirlerinde de bu üslup değişmez; yalnızca Kâbe'nin kutsallığına değinir.	İslâmî dünya görüşünü bütünüyle yansıtır. Ölümü kader ve ilahî irade bağlamında kabul eder. Ahiret, cennet, cehennem, şehitlik ve gazilik kavramlarını işler. Sultan Süleyman'ı Hz. Yusuf'a benzeterek gazi ve şehit olarak tasvir eder.
Mersiyeyi Sonlandırma	Genellikle teselli ve avutma ile bitirir. Ölenin hatıraları, ahlâkı ve erdemleri hatırlanır; etrafındaki kadınların ağlamasından güç alır.	Klasik Türk edebiyatındaki geleneğe uygun olarak dua ile sonlandırır. Önce padişahın ruhuna dua eder, sonra Sokullu Mehmed Paşa'ya yönelerek onun hizmetlerini över ve Allah'a niyazda bulunur.

5.1. Mersiyeye Başlama Şekilleri

Kadın, yaratılış itibarıyla daha ince ruhlu, duygusal yönü güçlü ve hislerini ifade etme konusunda mahir bir varlık olarak kabul edilir. Bu özelliklerinden dolayı, ağıt ve mersiye türlerinin gelişiminde ve sonraki nesillere aktarılmasında kadınların önemli bir payı olmuştur. (Boullata & Deyoung, 1997, s. 64). Nitekim Arap edebiyatının önde gelen kadın şairlerinden Hansâ'nın mersiyelerinde, yoğun bir duygu ve his derinliği dikkat çeker. O, özellikle kardeşinin kaybı üzerine kaleme aldığı mersiyelerinde, yüreğinde taşıdığı acıyı dile getirirken sıkça gözyaşına seslenir. Bu sebeple, onun mersiyelerinin pek çoğu gözyaşına çağrı niteliğinde, "ağlamaya cömert ol" tarzındaki ifadelerle başlamaktadır.

يَا عَيْنِ جُودِي بِالْأُذْمُوعِ الْمُسْتَهْلَاتِ السَّوَافِحِ

“Ey gözlerim! Cömertçe ağla, Sel gibi akan yaşlarla”

فَيْضًا كَمَا فَاضَتْ غُرُوبُ الْمُتَرَعَّاتِ مِنْ النَّوَاضِحِ

“Dolu kovalardan boşalır gibi aksın oluk oluk sel misali” (el-Hansâ, 2004, s. 25).

Bâkî ise, çok sevdiği sultanı için kaleme aldığı mersiye, karakterinin de yansıması olan olgun ve metin ifadelerle başlamaktadır. Onun hayatında derin izler bırakan Kanûnî Sultan Süleyman, büyük bir dünya imparatorluğunun tahtında oturmuş kudretli bir hükümdardır. Ancak bütün ihtişamına rağmen, ölüm karşısında sahip olduğu şan, şöhret ve makamı geride bırakmıştır. Şair, bu gerçeği dile getirirken dünya hayatının geçiciliğine ve aldatıcılığına vurgu yapar; buna rağmen insanların dünyaya tutkuyla bağlanmalarını eleştirir. Böylece mersiyesinin ilk beyitleri, bir yönüyle dünyevî hırslara kapılan insana öğüt ve nasihat niteliği taşır.

“Ey pâ-y-bend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm u neng /Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-direng”

“Ey, şan şöhret tasasının tuzağına ayağını kaptırmış kişi; bu, dursuz duraksız dünyanın işleri ile uğraşma sevdası daha ne kadar sürecek?”

“An ol günü ki âhır olup nev-bahâr-ı ‘ömr/Berg-i hazâne dönse gerek rûy-ı lâle-reng”

“Ömür ilkbaharının sona erip de lâle (gibi kırmızı) renkli yanakların, sonbahar yaprağı (gibi sapsarı) bir hale döneceği o günü aklından çıkarma!” (Çavuşoğlu, 2001, s. 58).

5.2. Övgü Tarzları

Mersiye'nin ana temalarından biri olan medih (övgü) sanatı hem Hansâ'nın hem de Bâkî'nin şiirlerinde ustalıkla işlenmiştir. Özellikle Câhiliye dönemi Arap toplumunda cömertlik, civanmertlik, güvenilirlik, savaş anındaki sarsılmaz cesaret, kahramanlık, yiğitlik, güçlü bir bineğe sahip olmak, asil bir soydan gelmek, izzet ve şeref gibi ahlâkî değerler saygınlık ve övgü unsuru olarak büyük önem taşımaktaydı. Bu bağlamda Hansâ, kardeşleri Sahr ve Muâviye için kaleme aldığı mersiyelerinde özellikle bu vasıfları öne çıkarmıştır. Onları birer yiğitlik ve cömertlik timsali olarak tasvir etmiş; yetimlerin babası, yoksulların sığınağı şeklinde nitelendirmiştir (Masboogh & Nasım Bahar, 2013, s. 258). Söz konusu özellikleri ise şiirlerinde şu şekilde dile getirmektedir:

وَإِنَّ صَخْرًا لَوَالَيْنَا وَسَيِّدُنَا وَإِنَّ صَخْرًا إِذَا نَشْتُو لَنَحَارُ

“Doğrusu Sahr velimiz, efendimizdir, Sahr kış ayına girdiğimizde çokça kurban kesendir”

يَا عَيْنِ جُودِي بِالْأُذْمُوعِ الْغَزَارِ وَابْكِي عَلَى أَرْوَغِ حَامِي الذِّمَارِ

“Ey gözüüm cömert ol yaş akıtmakta, Şerefi en güzel koruyana ağla”

فَرَعَ مِنَ الْقَوْمِ كَرِيمِ الْجَدَا أُنْمَاهُ مِنْهُمْ كُلُّ مَحْضِ الْجَارِ

“Cömert atalı kavmin torununa, ki hepsinin asil soyu onu yüceltmekte”

يَرْدِي بِهِ فِي نَقْعِهَا سَابِغٌ أَجْرَدُ كَالسِّرْحَانِ ثَبَتَ الْحِضَارِ

“Toz bulutuyla taşır onu atı, kurt gibi azdır saçı koşarken dayanıklı”

نَاذَلْتُ أَبْطَالَهَا ذَادَةً حَتَّى ثَنَوْنَا عَنْ حُرْمَاتِ الذِّمَارِ

“Mücadele ettin kılıçlı kahramanlarla, vazgeçtiler haklarını savunmaktan hatta” (el-Hansâ, 2004, s. 60-61).

كَمْ مِنْ ضِرَائِكَ هَلَّاكِ وَأَرْمَلَةٍ خَلَوْا لَدَيْكَ فَرَأَلْتَ عَنْهُمْ الْكُرْبَ

“Nice fakirler ve nice dullar sayende sorunlarını çözdüler de sıkıntıları kalmadı” (el-Hansâ, 2004, s. 17).

Bâkî, mersiyesini kudretli bir padişah için kaleme aldığı için övgü kısmında yalnızca hükümdarın şahsiyetini değil, aynı zamanda onun yönetim kudretini, ferasetini, cesaret ve cömertliğini de ön plana çıkarmıştır. Şair, beyitlerinde düşmanlarının padişahı duyduğu korkuyu, buna rağmen onun gösterdiği tevazuyu ve nihayet böylesine güçlü bir hükümdarın ölümü karşısında yaşadığı derin şaşkınlığı dile getirir. Bâkî, bütün bu nitelikleri şiirine aktarırken mübalağa sanatını ustalıkla kullanmış, böylece övgü bölümünü etkileyici bir üslup ile zenginleştirmiştir.

“Baş eğdi âb-ı tîğına küffâr-ı Üngürüs/Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng”

“Macar kâfirleri onun keskin kılıcına baş eğdi, Frenkler ise o kılıcın çeliğini kanları ile süslemişlerdi (veya beğenmişlerdi).”

“Gerdûn ayağı tozma eylerdi ser-fürû/Dünyâyâ hâk-i bâr-gehi secde-gâh idi”

“Felek, onun ayağının tozuna (bile) baş eğdi; sarayı bütün dünyanın secde ettiği yeri.”

“Kem-ter gedâyı az ‘atâsı kılurdu bay/Bir lutfi çok müriüvveti çok pâdişâh idi”

“Küçücük bir bağışı, âciz bir dilenciye zengin ederdi. Öylesine, iyiliği ve cömertliği çok olan bir hükümdar idi.”

“Hükm-i kazâyâ virdi rızâyı egerçi kim/Şâh-ı kazâ-tevân u kader-dest-gâh idi”

“Kazâ kuvvetli ve kader kudretli bir padişah olduğu halde kazâyâ boyun eğdi.”

“Kıldı firâz-ı küngüre-i ‘arşı cılve-gâh/Lâyık değildi şânına hakkâ bu hâk-dân”

“Arşın en yüksek katında mekân tuttu; zaten bu kara toprak onun şânına lâyük değildi.” (Çavuşoğlu, 2001, s. 58-61).

Dünya, mizacı ve karakteri birbirinden farklı insanların yaşam öyküleriyle doludur. Bu hayatların çoğu unutulup gider; ancak bazıları öyle yaşar ki, geride bıraktıkları hoş seda adeta onların ikinci ömrü olur. Sahr, Muâviye ve Sultan Süleyman da bu dünyadan güzel ahlâk ve üstün vasıflarla geçmiş şahsiyetlerdendir. İşte el-Hansâ ve Bâkî gibi söz ve kalem ustaları, onların erdemlerini şiirlerinde dile getirerek hem toplumun değerlerini yansıtmış hem de eserleriyle bu erdemli kişilere kalıcı bir ikinci ömür kazandırmışlardır.

5.3. Acı, Keder ve Hüzün Dokusu

Hansâ, kardeşlerinin ölümünden sonra dünyaya küsmüş, yaşam sevincini yitirmiş ve adeta gülmeyi unutmıştır. Yaşadığı derin acıyı ise İslâm'ı kabul ettikten sonra da şiirlerinde dile getirmeye devam etmiştir. Müslüman olduktan sonra şiirlerinin üslubunu değiştirmemiş, bilakis ahiret inancı, kardeşlerinin İslâm'la tanışmadan önce vefat etmiş olmaları sebebiyle duyduğu üzüntüyü daha da derinleştirmiştir. Ayrıca Müslüman olduktan sonra dört oğlunun birden Kadisiye Savaşı'nda şehit düşmesi (el-Hansâ, 2004, s. 11) onu melankolik bir şair haline getirmiştir. Bu durum, onun mersiyeslerinde hissettiği derin acıyı etkileyici ve samimi bir şekilde dile getirmesine vesile olmuştur.

صَافَتْ بِي الْأَرْضُ وَانْقَضَتْ مَحَارِمُهَا حَتَّى تَخَاشَعَتِ الْأَعْلَامُ وَالْبَيْدُ

“*Dar geldi bana yeryüzü, mahremleri yıkıldı, öyle ki, dağlar ve çöller boyun eğdi*” (et-Tabbâ', 2000, s. 34).

فَخَرَّ الشَّوَامِخُ مِنْ قَتْلِهِ وَزُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زَلْزَالَهَا

“*Dağlar sarsıldı onun ölümüyle, sallandı yeryüzü bir zelzeleyle*”

وَزَالَ الْكَوَاكِبُ مِنْ فَقْدِهِ وَجَلَلَتِ الشَّمْسُ أَجْلَاهَا

“*Yıldızlar kayboldu onun gidişiyle, güneş ona olan saygısından mateme büründü*” (et-Tabbâ', 2000, s. 100).

Bâkî, hayatında derin izler bırakan ve kendisiyle güçlü bir dostluk bağı kurduğu Sultan Süleyman Hân'ın vefatı üzerine duyduğu büyük kederi beyitlerine yansıtmıştır. Hayatını ve şöhretini büyük ölçüde borçlu olduğu padişahını kaybetmek, şairi derinden sarsmıştır. Teşhis ve teşbih sanatlarını ustalıkla kullandığı beyitlerinde Bâkî, yalnızca bir cihan hükümdarının değil, aynı zamanda yakın bir dostunun kaybını dile getirmiştir (Düzlü, 2011, s. 1830). Padişahın yokluğunun acısı, şairin gönlünden taşarak tabiata yönelmiş; Bâkî, doğaya seslenmiş ve matemini tabiat unsurlarına paylaştırarak hüznünü onlara da ortak etmiştir. Aşağıdaki beyit, onun bu duygularını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

“*Olsun gamunda bencileyin zâr u bî-karâr/Âfâkı gezsün azlayarak ebr-i nev-bahâr.*”

“*İlkbahar bulutu, ölümünün hüznüyle gam ve keder içinde benim gibi durmadan inlesin, yerinde duramaz olsun ağlayarak ufuklarda dolaşsın.*”

“*Tutsun cihâm nâle-i mürgân subh-dem/Güller yolunsun âh u figân eylesün hezâr*”

“*Sabah vakitleri kuşların ağlayıp inlemeleri bütün cihanı tutsun; güller saçlarını başlarım yolsun; bülbüller ah çekerek feryad eylesin.*”

“*Sünbüllerini mâtem idüp çözsün Ağlasun/Dâmâne döksün eşk-i firâvânî kûh-sâr*”

“*Sıra dağlar matem ederek sünbüllerini çözüp ağlasın ve sel gibi gözyaşlarını eteklerine döksün*”

“*Andukça bûy-ı hulkumı derdünle lâle-veş/Olsun derûn-ı nâfe-i müs-g-i Tatâr târ*”

“*Senin yaratılış ve ahlâk güzelliğinin kokusunu hatırladıkça, Tatar âhûsunun göbeğinden düşen misk'in içi lâle gibi kararsın.*” (Çavuşoğlu, 1991, s. IV/64-65).

Her iki şair mersiyelerinde acılarını dile getirirken tabiata seslenmişlerdir. Tabiatta acılarına denk benzetmeler yaparak bunu teşhis sanatıyla daha belîğ hale getirmişlerdir. Bu benzetmeler ve kişileştirmeler aynı zamanda mersiyeleri onlardan dinleyen kişilerin üzerinde de büyük tesir bırakmaktadır. Tabiattaki varlıklara dağıtılan hüznün ve acı rollerinin güçlü tasvirleri bu bölümüm diğerlerine nazaran insan üzerinde daha etkili olmasını sağlamıştır.

5. 4. Savaş Tasvirleri, Kahramanlık Teması ve İntikam Arzusu

Câhiliye dönemi Arap toplumunda süreklilik arz eden kabile savaşları, sosyal düzeni derinden sarsmış ve büyük kayıplara yol açmıştır. Bu savaşlar, aynı zamanda Eyyâmü'l-'Arab (Arapların savaş günleri) adı verilen sosyal, siyasî ve edebî bir kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Savaşlarda sergilenen yiğitlik, kahramanlık ve cengâverlik; elde edilen ganimetlerle birlikte, dönemin değerler sistemi içinde birer övünç vesilesi sayılmıştır. Bu özelliklere sahip kişiler şiirlerde övgüyle yüceltilmiş, böylece toplumda sarsılmaz bir statü kazanmıştır.

Hansâ'nın şiirlerinde savaş sahneleri yalnızca bir tasvir unsuru olarak değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın inşasında önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. Nitekim kardeşlerinin ikisi kabile savaşlarında hayatını kaybetmiştir. Şair, onların savaş meydanındaki cesaretini ve kahramanlığını dile getirirken, bireysel yasını kolektif bir hafızaya dönüştürmüş; böylece kendi acısını toplumun ortak değerleriyle bütünleştirmiştir. Hansâ'nın bakış açısı, savaşın sadece erkeklerin kahramanlıklarıyla anılan bir alan olmadığını, kadınların da bu tecrübeyi yas, mersiye ve edebiyat yoluyla paylaştıklarını gösterir. Bu yönüyle onun şiirleri, Câhiliye dönemi savaş kültürünün hem bireysel hem de toplumsal yansımalarını barındıran önemli edebî metinlerdir.

يَاهُفَ نَفْسِي عَلَى صَخْرٍ إِذَا رَكَبْتُ خَيْلٍ خَيْلٍ تُنَادِي ثُمَّ تَضْطَرُّبُ

“Sahr’dan sonra atın ata seslenip ayaklarını sürmeye başladı zamanda, ata binersem bana yazıklar olsun!”

قَدْ كَانَ حِصْنًا شَدِيدَ الرُّكْنِ مُتَّبِعًا لَيْثًا إِذَا نَزَلَ الْفَتْيَانُ أَوْ رَكِبُوا

“O yenilmez, sütunları sağlam bir kale idi, gençler atlara indiğinde ve bindiğinde o bir aslan idi” (el-Hansâ, 2004, s. 17).

يَا ضَارِبَ الْفَارِسِ يَوْمَ الْوَعَى بِالسَّيْفِ فِي الْحَوْمَةِ ذَاتِ الْأَوَارِ

“Ey savaş günü vuran süvariye! Kızıışmış savaş meydanında kılıç ile”

نَازَلَتْ أَبْطَالَهَا ذَادَةً حَتَّى ثَنَوْا عَنْ حُرْمَاتِ الذِّمَارِ

“Mücadele ettin savaşçı kahramanlarla, vazgeçtiler onurlarını savunmaktan hatta” (el-Hansâ, 2004, s. 61).

Kahramanlık ve cömertlik cahiliye toplumunun en üstün övünç kaynağı olduğundan bu iki tema klasik Arap şiirinin vazgeçilmez motifi olmuştur. Bu gibi sebeplerden dolayı Hansâ şiirlerinde ağırlıklı olarak bahsi geçen temalara çokça yer vermiş ve özenle vurgu yapmıştır.

Bâkî ise, Kanuni Sultan Süleyman için yazdığı mersiyede kahramanlık kavramını farklı bir bakış açısıyla ele alır. Bâkî, padişahı “savaş dağının kaplanı” ve “ululuk dağının aslanı” gibi yüce

metaforlarla nitelendirse de onun kahramanlıklarını detaylı savaş sahneleriyle betimlemek yerine, kılıcının yalnızca "Allah yolunda" kan akıttığını vurgular. Bu yaklaşım, padişahın kahramanlığını bireysel bir yiğitlikten ziyade, ilahi bir amaca hizmet eden ve devleti temsil eden bir liderlik vasfı olarak sunar. Bâkî'nin şiirinde, padişah sadece kendini savunan bir savaşçı değil, aynı zamanda devletin bekasını ve bütünlüğünü koruyan bir figürdür. Bu bağlamda, Sultan Süleyman'ın kahramanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü ve kudretiyle özdeşleştirilir. Şiirde düşmanları korkutan kılıç, sadece padişahın kişisel gücünü değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin keskin kılıcını temsil eder.

"Tigun içtirdi düşmene zahm-ı zebânları/Bahs itmez oldu kimse kesildi lisânları"

"Senin kılıcın düşmana dil yaraları içirdi; bu yüzden, hiç kimse konuşamaz oldu, dilleri kesildi."

"Gördi nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nîzeni/Ser-keşlik adın anmadı bir dahı banları"

"Senin göğe baş çekmiş servi fidanına benzeyen mızrağını görünce, düşman beyleri, başkaldırmanın adını bir daha ağızlarına almadılar."

"Her kanda bassa pâ-y-ı semendün nisâr için/Hânlar yolunda cümle revân itdi cânları"

"Atının ayağı her nereye bastı ise, hâlar saçı olarak, canlarını akıttılar"

"Deşt-i fenâda mürg-i hevâ durmayup konar/Tigun Hudâ yolunda sebîl itdi kanları"

"Yokluk çölünde ölüm kuşları durmadan inip kalkıyor; çünkü, senin kılıcın Allah yolunda kanları sebîl gibi akıttı." (Çavuşoğlu, 2001, s. 68).

Hansâ'nın şiirlerinde, kardeşlerinin savaşma nedenleri genellikle kabilelerinin kişisel çıkarları ve aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanır. Bu nedenle şair, savaşın amacından ziyade, kardeşlerinin savaş anındaki yiğitliklerine odaklanır. Bâkî ise bir cihan imparatorluğunun hükümdarı için mersiye yazarken farklı bir yaklaşım sergiler. Padişah, savaşlara devlet adına katılır ve bu muharebeler, devletin bekâsı ve yücelmesi için yapılır. Bu bağlamda Bâkî, savaşın anlık tasvirlerini geri planda bırakarak, savaşın önemini, nedenini, sonucunu ve düşmanlara saldırdığı dehşeti konu edinir.

5.5. Dinî İnançlarının Mersiyelerine Yansıması

el-Hansâ hem Câhiliye hem de İslâmiyet dönemini yaşamış bir şairdir; bu nedenle muhadramun (hem Câhiliye hem İslâmiyet dönemini kapsayan) şair olarak anılır. Kabilesiyle birlikte İslâmiyet'i kabul etmesine rağmen, bu durum onun şiirindeki üslup ve tarzını değiştirmemiş, kardeşleri için yas tutmaya devam etmesine engel olmamıştır. Hansâ'nın şiirlerinde İslâmî öğelere sınırlı ölçüde yer verildiği, ahiret hayatına dair ifadelerin ise neredeyse hiç bulunmadığı görülür. Şiirlerinin büyük kısmı, Câhiliye döneminde inşa edildiği için, feryat, figan, hüzn ve gözyaşı gibi Câhiliye estetiğini yansıtan unsurlarla doludur. Özellikle İslâmiyet'ten önceki şiirlerinde, ölen kişinin tamamen yok olduğu ve kanının yerde kalmaması gerektiği anlayışının hâkim olduğu görülür. Mersiyelerinde ahiret hayatına yer vermemesi, şairin Câhiliye döneminden miras aldığı bu bakış açısının etkilerini göstermektedir. Bununla birlikte, inanç bağlamında İslâmiyet'ten önce de kutsal kabul edilen Kâbeyi anmış; Kâbe'yi ve onu ziyaret edenleri yüceltmek için üzerine yeminler ederek önemini vurgulamıştır. (İbn Abdi Rabbih, 1983, s. III/222).

حَلَفْتُ بِالْيَمِينِ وَزُؤَارِهِ إِذْ يُعْمِلُونَ الْعِيسَ نَحْوَ الْجِمَارِ

"Yemin ettim Kâbe'ye ve ziyaret edenlere, Cimâr'a doğru sürerler develeri" (el-Hansâ, 2004, s. 62).

Bâkî'nin mersiyesinde inanç teması önemli bir yer tutmaktadır. Şair, İslâm'ın geniş coğrafyalara yayıldığı, devletin İslâm hukukuyla yönetildiği ve toplumun her alanında İslâm'ın hâkim olduğu bir dönemin tanığıdır. Kanûnî Sultan Süleyman ise böylesi bir devrin sultanı ve yeryüzündeki Müslümanların halifesi konumundadır. Bu koşullar, Bâkî'nin şiirinde İslâm'ın ulvî değerlerinden olan cihâd, fetih ve şehitlik gibi konuları işleminin doğal bir sonucudur.

Mersiyesinde Bâkî, ölüm gerçeğini, ahiret inancını ve cennet-cehennem kavramlarını işlerken, bunları aynı zamanda inanç temelli bir teselli aracı olarak da kullanır. Şair, ölüm karşısında güçlü ve metin bir duruşun yalnızca sağlam bir inançla mümkün olabileceğini vurgular. Aşağıdaki beyitte ise Sultan Süleyman'ı Hz. Yusuf'a benzetmiş ve onu hem gazi hem şehit olarak anmıştır. Bu anlatım, şairin gözünde padişahın artık dünyadan göçüp cennet bahçelerine ulaşmış olduğuna işaret etmektedir.

“Aldun hezâr büt-gedeyi mescîd eyledün/Nâkûs yerlerinde okutdun ezânları”

“Binlerce puthaneyi alıp mescid yaptın; çan kulelerinde ezanlar okuttun.”

“Âhır çaldı kûs-ı rahîl itdün irtihâl/Evvel konağın oldu cinân bûstânları”

“Sonunda, göç davulu çaldı ve sen göçtün; ilk konağın cennet bahçeleri oldu.”

“Minnet Hudâya iki cihânda kılup sa'id/Nâm-ı şerîfün eyledi hem gâzî hem şehîd”

“Allah'a şükürler olsun ki, seni iki cihanda da mutlu kılup, mübarek namını hem gazi hem de şehit eyledi.” (Çavuşoğlu, 2001, s. 68-71).

Hansâ'nın mersiyelerinde inanç olgusu, büyük ölçüde Câhiliye döneminin etkisiyle sınırlı bir biçimde yer almaktadır; şair genellikle Kâbe'nin kutsallığını dile getirmekle yetinmiştir. Buna karşılık, Bâkî'nin mersiyesi bütünüyle İslâmî dünya görüşünü yansıtır. Şairin beyitlerinde, İslâm'ın zaferi ve dini tebliği, ölümün kader ve ilahî irade bağlamında kabulü, şehitlik ve gazilik kavramları gibi temalar belirgin şekilde işlenmiştir.

5.6. Mersiyeyi Sonlandırma Biçimleri

Klasik Arap edebiyatında mersiyeler genellikle sabır telkiniyle sonlandırılır. Hansâ ise şiirlerinin son bölümünü çoğunlukla kendini avutmaya ve teselli bulmaya ayırır. Bu kısımlarda, ölen kişinin övgüye değer niteliklerini ve ahlâkını hatırlatır; kimi zaman onunla ilgili hatıraları anarak, kimi zaman da çevresinde kardeşleri için ağlayan kadınların varlığından güç alarak kendini teselli etmeye çalışır.

وَلَوْلَا كَثْرَةُ الْبَاكِينَ حَوْلِي عَلَى إِخْوَانِهِمْ لَقَتَلْتُ نَفْسِي

“Etrafında olmasaydı kardeşlerine ağlayanlar, öldürürdüm kendimi”

وَمَا يَبْكُونَ مِثْلَ أَخِي وَلَكِنْ أُعْزِي النَّفْسَ عَنْهُ بِالتَّأْسِي

“Benim kardeşlerime ağladığım gibi ağlamasalar da teselli oluyorum kendime baş sağlığı vermekle” (el-Hansâ, 2004, s. 72).

Klasik Türk edebiyatında mersiye şiiri dua bölümüyle sonlandırılır. Bâkî buna bağlı kalarak şiirini dualarla bitirir. Şair, 7. Bendi padişahın ruhuna duayla sonlandırıp, 8. Bende geçer. 8. Bendi Kanunî'nin vefatını uzun müddet gizleyerek çıkabilecek herhangi bir olayı önlemiş olan Sokullu Mehmed Paşa hakkında yazmıştır. Mersiyesine son verirken onun devletin varlığı için çalıştığına ve

devlete büyük hizmetler ettiğine vurgu yapar. Bu sebeple Allah'a samimi yakarışlarda bulunup Paşa'ya dua eder.

“İkbâl ü baht-ı husrev-i âfâk müstedâm/Rûh-ı revân-ı Şâha Tahıyyât ve's-selâm”

“Ufuklar (bütün yeryüzü) padişahının saadeti ve talihi sonsuza kadar sürsün; Hakk'a yürüyen Sultan Süleyman'ın ruhuna da dualar ve selâmlar olsun.”

“Yâ Rab kemâl-i lütfuna kaldı senün hemân/Pâşâ kulun cihânda tamâm itdi hidmeti”

“Ya Rabbi, onun mükafatı yüce lütfuna kaldı. Çünkü Paşa kulun dünyada yapılabilecek bütün hizmetleri tamamladı.”

“Asîb-i dehr ü âfet-i devr-i zamaneden/Hıfz u himâyet eyle o sâhib-sa'âdeti”

“Dünyanın musibetlerinden ve zamanın âfetlerinden bu mübarek zâtı koru ve kolla!”

“Ya Rab çerâğ-ı devlet ü bahtın münevver it/İki cihânda gönli murâdın müyesser it”

“Ya Rab devletinin ve bahtının kandilini daima aydınlık eyle; her iki cihanda da gönlünün muradını nasib et!” (Çavuş, 2008, s. 45-72).

Sonuç

Ölüm, var olduğu sürece hüznün, acı, elem ve gözyaşını da beraberinde getirecektir. Bu duyguların kelimelere dökülmüş hâli olan mersiye, tarih boyunca yaşanan ve yaşanmaya devam eden hissiyatların ve eylemlerin bir yansımasıdır. Mersiye, şiirsel bir biçime bürünmeden önce, derin acıların dile getirildiği bir melodi olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ancak zamanla, şiirin gelişmesi ve toplumda belirli bir otorite kazanmasıyla birlikte, cenaze törenlerinde rastgele söylenen sözlerden ayrı bir kimlik kazanarak bağımsız bir şiir türü haline gelmiştir.

Tarihsel süreçte, inanç esasına dayalı milletlerarası etkileşimin güçlü örneklerinden biri olan Arap ve Türk toplulukları, İslami geleneklerin yanı sıra sanat, edebiyat ve diğer birçok bilimsel alanda birbirlerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Klasik Arap edebiyatındaki şiir sanatları ve üslupları, klasik Türk edebiyatında özellikle de divan edebiyatında, derin izler bırakmıştır. Mersiye de bu etkileşimlerin somut bir örneğidir.

Bâkî ve el-Hansâ, Türk ve Arap edebiyatlarının önde gelen şairlerinden olup aralarında uzun bir tarihsel fark bulunmaktadır. El-Hansâ, özellikle mersiye türündeki şiirleriyle tanınmış olup, Cahiliye ve Muhadramun dönemlerini aynı dönemde yaşamış olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, onu dönemin diğer şairlerinden ayıran özelliklerden biri haline getirmektedir. El-Hansâ, İslâmiyet'i sonradan kabul etmiş ve bu değişim, inançlarının iki şairin ortak özelliği haline gelmesine neden olmuştur. Öte yandan, Bâkî'nin mersiye türü değil, farklı türlerde yazdığı şiirler de göz önünde bulundurulduğunda, onun edebi zenginliğinin çeşitliliği dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Bâkî ve el-Hansâ'nın eserleri incelenerek, iki farklı kültür, iki farklı çağ ve iki farklı medeniyete ait iki şairin mersiyelerinde içerik ve tema işlenişine dair benzerliklere ve farklılıklara ışık tutmak amaçlanmıştır.

Her iki şairin mersiyelerinde işledikleri temalar hem sembolik hem de sözlük anlamları açısından büyük bir derinliğe sahiptir. El-Hansâ'nın yaşadığı dönemde kabilenin içindeki savaşlar sosyal yaşamın merkezinde yer almakta iken, Bâkî'nin döneminde ise devletler arası savaşlar öne çıkmıştır. Bu durum, her iki şairin eserlerinde savaşın farklı boyutlarını yansıtmıştır.

El-Hansâ, mersiyelerinde kabilenin savaşçıları anarak, onların savaş meydanlarındaki cesaretlerini ve kahramanlıklarını dile getirmiştir. Kardeşlerinin kahramanca vuruşmalarını hatırlatırken, aynı zamanda kavmine öç alma çağrısında bulunmuş, bu da onun mersiyelerinde savaş temasının merkezi bir rol oynamasını sağlamıştır. Bu bağlamda, savaşın yalnızca bir çatışma değil, aynı zamanda onur ve intikam kaygılarının da nesnesi olduğu görülmektedir.

Bâkî ise, savaşı farklı bir perspektiften ele alarak, onu cihada ve gazaya dayandırmıştır. Devletin bekası ve güvenliği için savaşın gerekliliğini vurgulayan bir tavır sergilemiştir. Onun mersiyelerinde savaş, daha çok bir erdem ve manevi bir sorumluluk olarak ortaya çıkmış, kahramanlık ve fedakârlık duygularıyla şekillendirilmiştir. El-Hansâ'nın aksine, Bâkî bu temaya daha az yer ayırarak, savaşın ideolojik ve dini boyutlarını ön plana çıkarmıştır.

El-Hansâ, İslâmiyet'i kabul etmesine rağmen Cahiliye dönemi şiir üslubunu sürdürmüş, bu nedenle eserlerinde inanç temalarına sıkça rastlanmamaktadır. Daha çok bireysel acı, savaş ve öz alma duyguları gibi temalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Şiirlerinde, dönemin geleneksel anlayışını yansıtan unsurlar hâkimdir ve bu durum, onun yazdığı mersiyelerin daha çok duygusal ve bireysel bir perspektiften değerlendirilmesine yol açmıştır.

Buna karşın, Bâkî, İslâm'ın siyasetten sosyal yaşama kadar geniş bir etki alanına sahip olduğu bir dönemde eser vermiştir. Mersiyesini bir İslâm halifesine ithaf eden Bâkî, bu bağlamda inanç temalarının yanı sıra İslâmî unsurlara da geniş bir yer ayırmıştır. Şiirlerinde, İslâm kültürünün ve değerlerinin belirleyici bir unsur olarak öne çıkması, Bâkî'nin eserine derin bir anlam katmıştır. Bu nedenle, Bâkî'nin mersiyeleri, sadece bireysel acı ve kayıpları değil, aynı zamanda kurumsal ve toplumsal bir bağlamda inanç, adalet ve ahlâki sorumluluk temalarını da işlemektedir.

Hüznü dışa vurma biçimi, farklı milletlerde ve dönemlerde çeşitli yapısal değişikliklere uğrasa da acı ve elemin insanlığın ortak duygu mirası olduğu gerçeği değişmez. El-Hansâ ve Bâkî'nin arasındaki uzun yıllara rağmen, her iki şairin mersiyeleri, zamanın, devletlerin ve insanların değişkenliğine karşı, duyguların kalıcılığını ve evrenselliğini vurgulamaktadır. Bu noktada, her iki şairin kullandığı dil ve imgeler, acının ve hüznün nasıl evrensel bir deneyim olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu iki önemli şairin mersiyeleri, geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan bir köprü işlevi görmektedir. Bu bağlamda, kültürel mirasın korunması amacıyla araştırmacılara, geleneksel unsurların izlenmesiyle benzer çalışmaların saha ve alan araştırmaları yoluyla belirlenmesi önerilmektedir. Bu araştırmaların disiplinler arası bir yaklaşım sergileyerek incelenmesi ve elde edilen bilgilerin sistematik bir şekilde kayıt altına alınıp arşivlenmesi, kültürel mirasın sürekliliği açısından büyük önem taşımaktadır. Böylece, hem El-Hansâ'nın hem de Bâkî'nin eserleri, gelecek nesillere aktarılabilen zengin bir kültürel miras olarak korunmaya alınmış olacaktır.

Kaynakça

- ‘Abdi Rabbih, A. b. M. b. (1983). *El-‘İkdu’l-ferîd: C. III* (Abdûlmecid et-Terhîni, Ed.). Dâr’ul-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- Aktaş, M. M. (2018). Bâkî hakkında bir bibliyografya denemesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4, 876-913. <https://doi.org/10.20322/littera.470632>
- Alap, M. S. (2021). Klasik Türk edebiyatı ve Urdu edebiyatında mersiye ve mersiye yazıcılığı. *Academic Social Resources Journal*, 6(20), 53-64. <https://doi.org/10.31569/ASRJOURNAL.156>
- Ali, C. (2001). *El-Mufasssal fî târîhi’l ‘Arab kable’l- İslâm: C. IX*. Dâru’s Sâkî.
- Arslan, A. (2022). Türk asıllı bir Arap şairin gözünden Bağdat’ın tahribi: Hureymî’nin bağdat mersiyesi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 19-44. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1089215>
- Artun, E. (2001). *Aşıklık geleneği ve aşık edebiyatı*. Akçay Yayınları.
- Ayyıldız, E. (2020). el-Hansâ Bint ‘Amr: Eski Arap şiirinde öncü bir mersiye şairi hanım. *Aksaray Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13). <https://doi.org/10.51553/bozifder.1089215>
- Başgöz, İ. (1968). *İzahlı Türk halk edebiyatı antolojisi*. Ararat Yayınevi.
- Bellamy, J. A. (1990). *Some observations on the Arabic rithâ in the jahilîyah and İslam: C. XIII*. The Hebrew University.
- Boullata, I. J., & Deyoung, T. (1997). *Tradition and modernity in Arabic literature*. The Univetsity of Arkansas Press.
- Canım, R. (2012). *Divan edebiyatında türler*. Grafiker Yayınları.
- Çağlayan, B. (1997). *Kerbela mersiyeleleri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çakın, M. B. (2019). Kerbelâ mersiyelelerinde Hz. Muhammed. *Journal of Turkish Studies*, 14(3). <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.22602>
- Çavuş, M. Z. S. (2008). Türk edebiyatında mersiyeleler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 38, 131-138.
- Çavuşoğlu, M. (1991). Bâkî. *DİA İslam Ansiklopedisi: C. IV* (s. 537-540).
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Bâkî ve divânından örnekler*. Kitabevi.
- Çetin, N. M. (2011). *Eski Arap şiiri*. Kapı Yayınları.
- Dayf, Ş. (1955). *Er-Risâ* (4. Basım). Dâru’l Me’ârif.
- Dayf, Ş. (1995). *Târîhu’l Edebi’l ‘Arabî:el- ‘Asru’l Câhilî* (1-I). Dâru’l Me’ârif.
- Demir, H. (2015). Kederin söz olup dile dökülmesi: Şair leylâ hanım’ın babası, kardeşi ve dayısı için yazdığı mersiyeleler. *Journal of Turkish Studies*, 10(8), 835-848. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7883>
- Demirayak, K. (2009). *Arap edebiyatı tarihi-I cahiliye dönemi*. Fenomen Yayıncılık.
- Düzlü, Ö. (2011). Klasik şiirimizde evlet acısının bir yansıması olarak şairlerin çocuklarına yazdıkları mersiyeleler. *Journal of Turkish Studies*, 6(3), 1829-1839. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2487>

- Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî, K. b. C. b. K. b. Z. (1885). *Nakdu 'ş-şi'r*. Matba'atu'l- Cevâib.
- el-Cevherî, İ. b. H. (1987). *Es-Sihâhu tâcu'l-luğati ve shâhi'l-'Arabiyye: C. I*. Dâru'l 'İlm li'l Melâyin.
- el-Cevherî, İ. b. H. (1990). *Tâcu'l-luğa* (4. bs). Dâru'l 'İlm li'l Melâyin.
- el-Cevziyye, İ. K. (t.y.). *El-Beyân fî eyâmîni'l-Kur'ân* (thk. M. H. el-Fakî). Dâru'l Ma'rife.
- el-Cezerî, 'İzzu'd-Din İbnu'l-Esir Ebi'l-Hasan 'Ali b. Muhammed. (1994). *Usdu'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe: C. VII* (thk. Âli Muhammed Mu'avvad-'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd). Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.
- el-İsfehânî, E.-F. (2008). *El-Eğânî: C. XV* (thk. İhsân 'Abbâs, İbrâhîm es-Se'âfin, Bekr 'Abbâs). Dâru's-Sâdır.
- el-Kurtubî, E. Y. b. 'Abdullah b. M. b. 'Abdulberr. (1971). *El-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb: C. IV* (thk. eş-Şeyh Ali Mu'avvad-eş-Şeyh 'Âdil 'Abdulmûhîd). Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.
- el-Hansâ. (2004). *Dîvânu'l- Hansâ* (2.). Dâru'l Ma'rife.
- er-Râzî, Z.-D. E. A. M. b. E. B. b. 'Abdi'l-K. el-Hanefî. (1999). *Muhtâru's-sıhah: C. I* (thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed). el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- Ergin, A. Ş. (1997). *Hansâ. İçinde DİA İslam Ansiklopedisi: C. XVI*.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk şairleri: C. II*. Suhulet Yayınevi.
- Ersoy, M. Â. (1911). *Hansâ. Sırat-ı Müstakim, VII*(157).
- Ersönmez, H. (2023). Câhiliye dönemi Arap şiirinde mersiye'nin ilk örnekleri: Besûs Savaşı çerçevesinde Mühelhil b. Rebîa'da mersiye teması. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 84-96. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.1.06>
- et-Tabbâ', Ö. F. (2000). *Divanu'l-Hansâ*. Dâru'l-Erkâm.
- ez-Zebîdî, E.-F. M. el-M. b. M. b. M. b. A.-R. (t.y.). *Tâcu'l-'Arûs min cevâhiri'l-kâmûs: C. XXXIX*. Dâru'l-Hidâye.
- Gashi, F. (2021). Ölüm psikolojisi ve ölüm konusunda dini inancın etkisi. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 80-99.
- Goldziher, I. (2012). *Klasik Arap literatürü* (R. Er, Çev.). Vadi Yayınları.
- Gür, A. (2025). Kadın şairlerden el-Ḥansâ bint 'Amr ve Hind bint 'Utbe arasında 'Ukâz panayırında yaşanan mersiye rekabeti ve bu rekabetin arka planı. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 25, 11-41. <https://doi.org/10.18498/amailad.1612572>
- Halabi, Z. G. (2011). *Writing Melancholy: The death of the intellectual in modern Arabic literature* [Doktora Tezi]. The University Of Texas at Austin. <https://www.manhal.net/art/s/19910>. (t.y.).
- Idris Abu Bakr, I. S., & Ahmad Al-Amin, M. (2019). Elegy in Al-Khansa's poetry: A Study of contrast. *Journal Of Language Studies*, 2(4), 216-241. <https://doi.org/10.25130/jls.2.4.19>
- İbn Kuteybe, E. M. 'Abdullah b. M. (2002). *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'ara*. Dâru'l-Hadîs.
- İbn Reşîk, E. A. el-Hasen el-Kayrevân. (1981). *El-'Umdetu fî mehâsini 'ş-şi'ri ve âdâbihi ve nakdihi* (thk. M. M. Abdulhamid). Dâru'l-Cîl.
- İbni Manzûr el-Ensârî, M. İ. M. ibni A. E. F. C. D. (1993). *Lisânu'l-'Arab* (1-XXX). Dâru Sâdır.

- İbnu'l-Cevzî, E. F. 'Abdirrahman b. 'Ali b. M. b. 'Ali. (1985). *Ğaribu'l hadîs: C. I. Dâr'ul- Kutubi'l- 'İlmiyye*.
- İpekten, H. (2008). *Bâki hayatı sanatı eserleri* (7. Baskı). Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Acıyı bal eylemek, Türk edebiyatında mersiye*. Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (2004). Mersiye. İçinde *DİA İslam Ansiklopedisi: C. XXIX*.
- İsen, M. (2012). *Dile duran ölüm*. Kapı Yayınları.
- Kahya, H. (2012). 19. Yüzyıl Türkistan şair ve tarihçilerinden Münis'in Avaz Inak'a mersiyesi. *Journal of Turkish Studies*, 7(4-II), 2029-2057. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3852>
- Karasoy, Y. (2008). Vasfî'nin bilinmeyen bir mersiyesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 0(24), 1-6.
- Koç, M. (2002). Ölüm korkusu üzerine kuramsal açıdan psikolojik bir değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(6), 7-20.
- Mahmud, K. (1985). *Divan-ı Lugati 't-Türk tercümesi: C. I* (B. Atalay, Çev.). TDK Yayınları.
- Masboogh, S. M., & Nasım Bahar, N. (2013). Music in Khansa's poetry and its connection with elegy. *Journal Of Lyrical Literature Researches (Journal Of Persian Language And Literature)*, 11(20), 255-278. <https://sid.ir/paper/112518/en>
- Mengi, M. (1983). Eski edebiyatımızın mersiyelerine toplu bir bakış. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi II, Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı*, 91-101.
- Oğuz, F. S. K., & Uğur, F. (2022). Ecel Yağmuru yağdı yere gökten": Şeyyâd Hamza'nın dilinde ölüm. *Journal of Turkish StudieTurkish Studies*, 3(17), 965-994. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.63883>
- Oral, M. (2023). Geleneğin izinde günümüzde kerbelâ mersiyesi: Kumru Dilber örneği. *Turkish Studies*, 18(4), 1809-1840. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.71705>
- Özkan, B. (t.y.). Mersiyeler ölüm taşır ama felsefesini. https://www.academia.edu/36360060/Mersiyeler_%C3%96l%C3%BCm_Ta%C5%9F%C4%B1r_Ama_Felsefesini.
- Öztürk, M. (2012). Mâtemin keyfini çıkarmak: Klasik Türk şiirinde ölümlere duyulan sevinçler. *Journal of Turkish Studies*, 7(1), 1803-1824. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2915>
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. L-M Yayınları.
- Sâbit, H. B. (1994). *Dîvân 'u-Hassân B. Sâbit. Dâru'l-Kitâbi'l-'İlmiyye*.
- Selçuk, B. (2015). *Nergisi'nin Kâfzâde Fâizî mersiyesi*. 25(1), 9-22.
- Şimşek, S. (2024). Çöküş söylemi ve edebi süreklilik bağlamında 17. Yy. Osmanlı Dönemi Arap edebiyatının öncü iki siması ve eserlerinde ön plana çıkan temalar. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 28(2), 619-639. <https://doi.org/10.18505/cuid.1516486>
- Topal, N. (2021). *Sahabe şair el-Hansâ ve Divanı* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Toprak, M. F. (1990). *Endülüs Şiirinde Mersiye* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Toprak, M. F. (2004). Mersiye. İçinde *DİA İslam Ansiklopedisi: C. XXIX*.
- Uludağ, S. (1988). Ağıt. İçinde *DİA İslam Ansiklopedisi: C. I* (s. 470-472).

-
- Üstün, M. (2021). Klasik Arap şiirinde mersiye. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 8(15), 393-417. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.840699>
- Zavotçu, G. (1999). Mersiyenin tarihçesi hakkında. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 13, 169-173.
- Zeydan, C. (1939). *Târîhu edebi'l-luğati'l-'Arabiyye*. Dâru'l Hilâl.